

Διάλογοι για την Ψυχανάλυση

Έκδοση της Ελληνικής Εταιρείας
Ψυχαναλυτικής Ψυχοθεραπείας

Περίοδος Α' τεύχος 6. Οκτώβριος 2014

ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ ΚΑΙ ΟΜΑΔΑ

Σημείωμα της Σύνταξης • Η ομάδα ως σύνολο ψυχικών λειτουργιών: μια συνομιλία με τον **Robert Hinshelwood** • Η αυταπάτη μέσα στην ομάδα **Ευτυχία Καλλιτεράκη** • Ψυχαναλυτικές θεωρίες της ομάδας **Κλήμης Ναυρίδης** • Ψυχανάλυση, τραύμα και σοβαρή ψυχοπαθολογία XVIII FORUM ΤΗΣ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑΣ ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΩΝ ΕΤΑΙΡΕΙΩΝ (IFPS) **Zivile Paulauskiene** • Όψεις της Σεξουαλικότητας **Σταμάτης Τουρνής** • Παρουσίαση Βιβλίων: Jean – Michel Quinodoz, Πώς να διαβάσω τον Φρόυντ – Οδηγός ανάγνωσης του φροϋδικού έργου, **Παύλος Χατζητάσκος** | Αθηνά Αλεξανδρή, Ψυχανάλυση. Η ενοχή **Γρηγόρης Μανιαδάκης** | Ψυχανάλυση και Νεοελληνική λογοτεχνία: Σταυροδρόμια, Επιμέλεια-εισαγωγή: Θανάσης Χατζόπουλος **Αρετή Σπυροπούλου** | Αίλιος Αριστείδης: Ιεροί Λόγοι. Σώμα και γλώσσα στα όνειρα ενός ρήτορα, μετάφραση-εισαγωγή-σχόλια: Ελισάβετ Κούκη **Βιολέττα Κωνσταντινίδου**

Σημείωμα της Σύνταξης

Οι Διάλογοι για την Ψυχανάλυση εκδίδονται πάλι μετά από ένα αρκετά μεγάλο κενό στην παρουσία τους. Στο διάστημα που μεσολάβησε κύλησε πολύ νερό στο αυλάκι, κυρίως στον ευρύτερο κοινωνικό χώρο, που σημαδεύτηκε από την κοινωνική και οικονομική κρίση. Οι συμπεριφορές και οι σχέσεις στο εσωτερικό αλλά και στην επιφάνεια αυτού που ονομάζουμε κοινωνία και αποτελεί μαζί περιβάλλον και στοιχείο ταυτότητας για τα μέλη της, φάνηκε να αλλιάζουν αιφνίδια, βίαια και βαθιά.

Η αλληλαγή δεν άφησε ασφαλώς αδιάφορους και τους ψυχαναλυτές. Και αυτοί βρέθηκαν αντιμέτωποι με τις ανάγκες της ανάπτυξης ενός σκέπτεσθαι ικανού να περιέχει αυτά που αλληλαζαν – και είχαν (και εξακολουθούν να έχουν), μεταξύ άλλων, άμεσο αντίκτυπο στην ίδια την πρακτική τους. Καρπός αυτής της ανάγκης ήταν η διοργάνωση από την ΕΕΨΨ μιας ημερίδας, τον Οκτώβριο του 2012 με θέμα: *Η Ελληνική κρίση. Στοχασμοί και αναστοχασμοί. Ψυχαναλυτικοί προβληματισμοί*. Επίσης η οργανωμένη προσφορά θεραπειών με χαμηλό κόστος από μέλη της ΕΕΨΨ.

Μιλώντας όμως για το κοινωνικό πεδίο, και προσπαθώντας να το αντιληφθούμε με ψυχαναλυτικά εργαλεία, οδηγούμαστε στην ομάδα, αντικείμενο της ψυχαναλυτικής έρευνας ήδη από τις αρχές του περασμένου αιώνα -την εποχή του *Τοτέμ και Ταμπού*. Η κλινική εξάλληλου διάσταση των ομαδικών φαινομένων, πέρα από εργαλείο κατανόησης θεσμών σε κρίση, αποτελεί και τη βάση μιας καθιερωμένης εδώ και δεκαετίες μορφής θεραπείας υποκειμένων σε κρίση.

Το ανά χείρας τεύχος των *Διαλόγων* έχει λοιπόν ως κεντρικό θέμα του τη σχέση Ψυχανάλυσης και Ομάδας. Η σχέση αυτή διερευνάται καταρχήν μέσα από τις απαντήσεις του πολύ γνωστού στη χώρα μας Βρετανού ψυχαναλυτή και πανεπιστημιακού Robert Hinshelwood, ο οποίος έχει ασχοληθεί ιδιαίτερα τόσο με την ομαδική ανάλυση όσο και με τη δυναμική των θεραπευτικών θεσμών, στα ερωτήματα που του έθεσαν η Γεωργία Χαλκιά και ο Γρηγόρης Μανιαδάκης. Με τις ψυχαναλυτικές θεωρίες για την ομάδα ασχολείται διεξοδικά, περιδιαβάζοντας και εμβαθύνοντας μαζί στη διαδρομή από τον Φρόυντ έως τον Käes το σχετικό κείμενο του Κλήμη Ναυρίδη. Η Ευτυχία Καλλιτεράκη εστιάζεται, με βάση σχετικό κλινικό υλικό, στην έννοια της αυταπάτης στην ομάδα.

Ακόμα, στο τεύχος αυτό παρουσιάζεται η συλλογιστική μιας σημαντικής διεθνούς συνάντησης, του 18^{ου} Forum της International Federation of Psychoanalytic Societies που έγινε στο Κάουνας της Λιθουανίας τον Σεπτέμβριο, από το μέλος της οργανωτικής επιτροπής του Zivile Paulauskiene. Το θέμα του Forum ήταν *Ψυχανάλυση, τραύμα και σοβαρές ψυχικές διαταραχές*. Επίσης κάποιες σκέψεις διατυπωμένες από τον Σταμάτη Τουρνή, στον απόηχο του Σεμιναρίου *Όψεις της Σεξουαλικότητας* που διοργάνωσε η Επιτροπή Σεμιναρίων της ΕΕΨΨ την Ακαδημαϊκή περίοδο 2013-14. Και, οι παρουσιάσεις βιβλίων: *Πώς να διαβάσω τον Φρόυντ - Οδηγός ανάγνωσης του φροϋδικού έργου*, του J. M. Quinodoz (από τον Παύλο Χατζητάσκο), *Η Ενοχή*, της Αθηνάς Αλεξανδρή (από τον Γρηγόρη Μανιαδάκη), *Ψυχανάλυση και Νεοελληνική λογοτεχνία: Σταυροδρόμια*, με επιμέλεια και εισαγωγή του Θανάση Χατζόπουλου (από την Αρετή Σπυροπούλου) και *Αίλιος Αριστείδης: Ιεροί λόγοι. Σώμα και γλώσσα στα όνειρα ενός ρήτορα*, μετάφραση-επιμέλεια της Ελισάβετ Κούκκ (από τη Βιολέττα Κωνσταντινίδου).

Επιστημονική περιοδική Έκδοση
Ιδιοκτησία:
Ελληνική Εταιρεία
Ψυχαναλυτικής Ψυχοθεραπείας
Δημητρώσσα 8, 115 28 Αθήνα
Τηλ./fax: 210 7712901
www.psychoanalysis-
psychotherapy.gr
e-mail: hsp@otenet.gr

Υπεύθυνος από το ΔΣ:
N. Χαμπέρης
Συντακτική Επιτροπή
Υπεύθυνος Σύνταξης:
Γρ. Μανιαδάκης
Μέλη:
B. Κωνσταντινίδου,
A. Σπυροπούλου, Γ. Χαλκιά

ΔΣ ΕΕΨΨ

Πρόεδρος: N. Χαμπέρης
Αντιπρόεδρος: Γρ. Βασιλαματζής
Γραμματέας: Δ. Κυριαζής
Ταμίας: A. Βασιλιάς
Μέλος: Δ. Ρήγας
Σελιδοποίηση - Εκτύπωση
Γ. Κωστόπουλος Γραφικές Τέχνες

Η ΟΜΑΔΑ ΩΣ ΣΥΝΟΛΟ ΨΥΧΙΚΩΝ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΩΝ

Μια συνομιλία με τον Robert Hinshelwood

Είναι πασίγνωστη η θέση του Φρόυντ ότι «η ατομική ψυχολογία είναι, στο βαθμό που λαμβάνει υπόψη τη σχέση του ατόμου με τους άλλους, και ομαδική ψυχολογία». Η σκέψη του Βίον σχετικά με τις ομάδες και τα ομαδικά φαινόμενα έφερε στο προσκήνιο την άποψη ότι μπορεί και η ομάδα να αποτελεί, κατ' αναλογία με το ατομικό ψυχικό όργανο, ένα σύνολο ψυχικών λειτουργιών. Αυτή η θέση θα αποτελέσει τη βάση για μια σειρά συλλήψεις που κινούνται από τις ιδιαιτερότητες της ερμηνείας στην ομαδική ανάλυση, μέχρι τη δυναμική των κοινωνικών οργανισμών. Τα πιο πάνω ζητήματα μέσα στην ιστορική προοπτική τους, από τα χρόνια του μεσοπολέμου μέχρι και τη σημερινή κρίση αναπτύσσει ο Βρετανός ψυχαναλυτής και ομαδικός αναλυτής Robert Hinshelwood απαντώντας στα ερωτήματα που του έθεσαν από μέρους των «Διαλόγων» η Γεωργία Χαηκιά και ο Γρηγόρης Μανιαδάκης.

Ο Freud γράφει ότι “από τις απαρχές της, ήδη, η ατομική ψυχολογία, υπό μία ευρύτερη αν και εντελώς δικαιολογημένη έννοια, είναι ταυτόχρονα και κοινωνική ψυχολογία”. Σε ποιο βαθμό καλύπτονται από τη δήλωση αυτή ομαδικά φαινόμενα στην ομαδική ψυχοθεραπεία και/ή φυσικές ομάδες;

Ο Freud έγραψε αυτό το παράθεμα στον πρόλογο του για το άρθρο του 1921 σχετικά με την ψυχολογία της ομάδας, η οποία θα μπορούσε να αποδοθεί καλύτερα με τον όρο “ψυχολογία της μάζας”. Μετά τον πόλεμο, 1914-1918, υπήρχε σημαντική αισιοδοξία μεταξύ των ψυχαναλυτών. Όπως φαινόταν, ο πόλεμος τους είχε ευνοήσει. Η ψυχανάλυση αποτελούσε τη μοναδική ψυχολογική θεωρία, που διέθετε μία ερμηνεία για τη νεύρωση του πολέμου (τόρα την αποκαλούμε Μετατραυματική Διαταραχή Στρες), η οποία οδήγησε σε μία λογική και αποτελεσματική θεραπεία με αποτέλεσμα η ψυχανάλυση να γίνει εθνικά σημαντική καθώς παρείχε στήριξη στο στρατό, στην προσπάθειά του να ελπιάσει τις απώλειες σε στρατιώτες, λόγω τραύματος και στρες.

Μοιάζει, επίσης, πολύ πιθανό ο Freud να προσπαθούσε να εξηγήσει τον τρόπο με τον οποίο ξεκίνησε ο πόλεμος. Η ικανότητα των ανθρώπων να υπομένουν με αυταπάρανηση τέτοιες δυσκολίες, καθώς και τον τρόμο του θανάτου, για τόσο μεγάλες χρονικές περιόδους, έμοιαζε εξαιρετικά παράδοξη. Τι συμβαίνει με τα ανθρώπινα όντα και γίνονται τόσο καταστροφικά ή ακόμα και αυτοκαταστροφικά; Και γιατί γίνονται τόσο υπάκουα σε θεσμούς-όπως το έθνος και ο στρατός- που απαιτούν από αυτά να διακινδυνέψουν τη ζωή τους; Αυτά τα ερωτήματα ήταν πολύ σημαντικά για την ψυχολογία της ομάδας. Το προηγούμενο έτος, το 1920, είχε προσπαθήσει να εξηγήσει την ανθρώπινη παρόρμηση προς την καταστροφικότητα και την αυτοκαταστροφικότητα με βάση την ενόρμηση του θανάτου, στην πραγματεία του Πέραν της αρχής της πδονής. Έτσι, στα 1921, προσπαθούσε, πλέον, να επεξεργαστεί την άλλη πλευρά του προβλήματος, την κοινωνική ψυχολογία.

Το σχέδιο του Freud εξελισσόταν προς την κατεύθυνση της εδραίωσης της ψυχανάλυσης ως της βασικής επιστήμης, που υπόκειται όλων των ανθρωπιστικών επιστημών. Προσπαθούσε σίγουρα να εξηγήσει την κοινωνιολογία- την ψυχοδυναμική μεγάλων ομάδων ανθρώπων. Τα παραδείγματά του περιελάμβαναν, φυσικά, τον

στρατό. Περιελάμβαναν όμως και τη θρησκεία. Είναι ενδιαφέρον το ότι επέλεξε τον Χριστιανισμό, καθώς, ειδικά η θρησκεία αυτή περιλαμβάνει τη διαδικασία της ενδοβολής με τη μορφή της εσωτερίκευσης του Χριστού μέσω του συμβολικού κανιβαλισμού του μυστηρίου της θείας Κοινωνίας.

Κατά την άποψή μου είναι σχεδόν βέβαιο ότι τα δυναμικά που διέκρινε -της κάθετης αφοσίωσης στον ηγέτη και της οριζόντιας στα υπόλοιπα μέλη της ομάδας- έβρισκαν εφαρμογή τόσο στις μικρές ομάδες όσο και σε ευρύτερους οργανισμούς και κοινωνίες. Φυσικά, εκείνο τον καιρό, σχεδόν δεν υφίστατο ψυχοθεραπεία μικρών ομάδων, αν και ο Jacob Moreno στη Βιέννη και ο Triggant Burrow στην Αμερική, είχαν αρχίσει να σκέφτονται την εφαρμογή των ιδεών αυτών σε ομάδες.

Πιστεύω ότι, αν η μελέτη των ομάδων είχε προωρήσει, ο Φρόυντ θα είχε την άποψη ότι οι ιδέες του μπορούν να εφαρμοστούν τόσο σε μικρές ομάδες όσο και σε ομάδες θεραπείας. Ο λόγος για τον οποίο κάτι τέτοιο είναι πιθανό, σχετίζεται με το γεγονός ότι ο Freud εμφανώς συνέκρινε τις κοινωνικές ομάδες με την οικογενειακή ομάδα-μπαίνοντας έτσι αναπόφευκτα στην κλίμακα των μικρών κοινωνικών ομάδων. Στην πραγματικότητα, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι ακολούθησε την αντίθετη κατεύθυνση, ξεκινώντας από το Οιδιπόδειο σύμπλεγμα στο άτομο· αφού δε χαρτογράφησε το σύμπλεγμα αυτό στις οικογένειες και τις μικρές ομάδες, πέρασε στις μεγαλύτερες ομάδες των οργανισμών και των κοινωνιών. Μια από τις εμμονές του Freud στα 1921 ήταν η προσπάθειά του να υπερκεράσει τον Jung και όλους όσους αμφισβητούσαν τις ερμηνείες του ως στερεότυπα οιδιποδειακές. Ο σκοπός του ήταν να αντισταθεί στις προκλήσεις τους και να αποδώσει οτιδήποτε ανθρώπινο με βάση αυτό το θεμελιώδες σύμπλεγμα. Ακόμα και σήμερα, πολλοί αντιλαμβάνονται την ομαδική ψυχοθεραπεία ως μία αντιγραφή, στις φαντασιώσεις των μελών της ομάδας, των συνθηκών της οικογενειακής ζωής και την οικογένεια ως μία πραγμάτωση του Οιδιποδείου συμπλέγματος.

Σε ποιο βαθμό οι βασικές υποθέσεις του Bion εξηγούν το θέμα του άγχους σε μία ομαδική κατάσταση;

Στην *Ομαδική Ψυχολογία* του Freud, στο κείμενο του 1921 που μόλις συζητήσαμε, ο Freud κάνει μία ανασκόπηση της συμβολής του Wilfred Trotter, συγγραφέα του κειμένου *Το αγελαίο ένστικτο στην Ειρήνη και τον Πόλεμο* (1916), και επιχειρηματολο-

γεί κατά της ύπαρξης ενός αγελαίου ενστίκτου ως απαρχής της κοινωνικής συμπεριφοράς και υπέρ του Οιδιποδείου συμπλέγματος. Ωστόσο, ο Trotter σχετίζεται σημαντικά με την ψυχανάλυση στη Βρετανία καθώς ήταν το άτομο που πρώτο ενθάρρυνε τον φίλο του Ernest Jones να ασχοληθεί με τον Freud (συμπτωματικά, ο Jones, ο ιδρυτής της Βρετανικής Ψυχαναλυτικής Εταιρείας, παντρεύτηκε την αδερφή του Trotter): ήταν επίσης ο γιατρός που χειρούργησε τον Freud για τον στοματο-γναθικό του καρκίνο όταν αυτός έφτασε στο Λονδίνο το 1938. Είναι επίσης ενδιαφέρον ότι ο Trotter είχε διευθυντική θέση στο University College Hospital κατά τη διάρκεια της εκεί εκπαίδευσης του Bion ως φοιτητή Ιατρικής στη δεκαετία του 20. Ο Trotter ήταν ένας από τους ελάχιστους ανθρώπους που εκτιμούσε ο Bion και αναμφίβολα έλαβε σοβαρά υπόψη του την άποψη του Trotter για το αγελαίο ένστικτο.

Στο βιβλίο του *“Experiences in Groups”*, ο Bion ανέπτυξε την έννοια των βασικών υποθέσεων ως ένα σύνολο κληρονομούμενων δυνατοτήτων για την ανάπτυξη δεσμών εντός μίας ομάδας. Οι υποθέσεις αυτές διαθέτουν εγγενείς βιολογικές-και επομένως ενστικτώδεις-ρίζες αν και τις αποκαλούσε “σθένν”. Τις υποθέσεις αυτές τις περιέγραψε ως παράλογες και τις αντιπαρέβαλε με την ψυχική κατάσταση μίας ομάδας έργου, που βασίζεται στη λογική και την αποδοχή της πραγματικότητας. Αυτή η αντίθεση ανάμεσα στον φυσικό παραλογισμό ενός ατόμου που ανήκει στην ομάδα και την προσπάθειά του να εξηλιχθεί σε λογικό υποκείμενο προέρχεται από το βιβλίο του Trotter. Ο Trotter καταδεικνύει την ψυχική κατάσταση της ομάδας ως παράλογη και ενστικτώδη αντιπαράβληντάς τη με την ικανότητα του ατόμου για υψηλότερες ψυχικές λειτουργίες, που βασίζονται στη λογική, κάτι που οδήγησε τον Bion στην περιγραφή του ατόμου της ομάδας ως όντος που βρίσκεται αναπόφευκτα σε διαρκή εσωτερική σύγκρουση: “Το άτομο είναι ένα ομαδικό ζώο σε πόλεμο τόσο με την ομάδα όσο και με αυτές τις πτυχές της προσωπικότητάς του που συνιστούν την ομαδικότητά του” (Bion 1961, σελ. 168).

Ο Bion πίστευε ότι με το να είναι κάποιος μέλος μίας ομάδας υπονόμει τη λογική του ικανότητα, φτάνοντας στο σημείο να είναι αναπόφευκτα αγχώδες και σε διαρκή σύγκρουση. Η θεωρία των βασικών υποθέσεων στις ομάδες υποδηλώνει ότι το πρωταρχικό άγχος του ατόμου σε μία ομάδα οφείλεται ακριβώς στη συμμετοχή του στην ομάδα. Αυτό το ειρωνικό δεδομένο είναι χαρακτηριστικό του ύφους του Bion. Στις μεταγενέστερες και καλύτερα επεξερ-

γασμένες ιδέες του για τις ομάδες (από το άρθρο του "Η δυναμική των ομάδων - ανασκόπηση", που τυπώθηκε ως το τελικό κεφάλαιο στο "Εμπειρίες σε ομάδες") αναθεωρεί αυτό το άγχος, που σχετίζεται με τις βασικές υποθέσεις, για να το αντικαταστήσει με το φόβο του αφανισμού, που είναι τυπικός της παρανοειδούς-σχιζοειδούς θέσης της Klein. Συμπτωματικά, το κεφάλαιο αυτό, στο οποίο αναθεωρεί τα δυναμικά της ομάδας, γράφεται το 1952 για το επετησιακό τεύχος των εβδομηκοστών γενεθλίων της Klein (στο International Journal of Psychoanalysis), τη χρονιά που ολοκληρώνει την ανάληψή του μαζί της.

Πως θα μπορούσε να οριστεί ο ρόλος της ερμηνείας στο πλαίσιο της ομάδας;

Αυτό το ερώτημα είναι, φυσικά, κρίσιμο και οι απαντήσεις του ποικίλες ανάλογα με το μοντέλο που έχει αυτός που κάνει την ερμηνεία, για το τι είναι ομάδα. Για πολλούς, η ερμηνεία αναφέρεται σε κάθε άτομο που μετέχει στην ομάδα και με ατομικούς όρους, περιγράφοντας την ψυχοπαθολογία του και τα ασυνείδητα δυναμικά του, σαν να μην παίζει κάποιο ρόλο η ομάδα. Σε ένα αντίθετο μοντέλο, το άτομο αντιμετωπίζεται ως κάτι διαφορετικό σε μία ομάδα-και ως διαφορετικό σε διαφορετικές ομάδες. Το τελευταίο αυτό μοντέλο ακολουθεί, καταρχάς, τον Freud. Η άποψή του ότι κάθε μέλος μίας ομάδας εσωτερικεύει το ιδεώδες της ομάδας (ένα μοντέλο του ηγέτη) στη θέση του δικού του ιδεώδους του εγώ, σημαίνει πως κάθε μέλος αναζητά μία κάπως διαφορετική ταυτότητα ανάλογα με την ομάδα-μπορώ να είμαι ψυχαναλυτής στη δουλειά μου, ένας σύζυγος στο σπίτι μου, ένας ομιλητής σε ένα συνέδριο κ.ο.κ. Σε αυτή την περίπτωση, ίσως, είναι δυσκολότερο να γνωρίζει κανείς τι να ερμηνεύσει, εκτός του να συζητήσει την κυριαρχούσα επιρροή του ομαδικού ιδεώδους, το οποίο μοιράζεται από κοινού η ομάδα. Με αφετηρία τις πολλές προσπάθειες για χρησιμοποίηση της ψυχολογίας Gestalt ως μοντέλου μίας ομάδας (το οποίο χρησιμοποίησαν οι Kurt Lewin, Michael Foulkes και οι Willy και Madeleine Baranger) υπήρξε μία μετατόπιση προς τη χρήση ερμηνειών, οι οποίες εστιάζουν στην ίδια την ομάδα, τη δομή της, τη θεμέλια ουσία της ή την ομάδα ως πεδίο. Στην πράξη, η ερμηνεία της ομάδας ως όλου με τρόπο Gestalt συχνά οδηγεί σε δυσκολίες, κυρίως γιατί μεμονωμένα μέλη της ομάδας, που έρχονται σε αυτή για να θεραπευτούν τα ίδια, συχνά δεν αντιλαμβάνονται κάποιο όφελος ακούγοντας τις περισσότερες ανώνυμες ερμηνείες που αφορούν στην ομάδα ως όλο.

Έτσι, αρχικά, οι εναλλακτικές λύσεις περιορίζονται μεταξύ της διατύπωσης ατομικών ερμηνειών, σαν να μην υπήρχε η ομάδα ή ομαδικών ερμηνειών, σαν να μην υπήρχε το άτομο. Και τα μέλη της ομάδας τείνουν προς τις πρώτες- προς ίδιον όφελος.

Μόνο όταν η ιδέα του περιέχει (containing) αναπτύχθηκε αρκετά έγινε δυνατή μία μορφή ερμηνείας, βασισμένη και στις δύο οπτικές- μεμονωμένα ατομική ή της ομάδας ως όλου, με τη μια να περιέχει την άλλη. Ωστόσο, το 1952, στο αναθεωρητικό του άρθρο, ο Bion ασκεί κριτική στην αναλογία των ομάδων με τις οικογένειες, που επιχειρεί ο Freud. Ότι, δηλαδή, το μέλος της ομάδας θα βιώσει αυτή του τη συμμετοχή με όρους γονικών και αδερφικών σχέσεων και, πάνω από όλα, σε σχέση με το Οιδιπόδειο σύμπλεγμα. Τιμώντας τη Melanie Klein, ο Bion θα προτείνει μία άλλη οπτική, η οποία υποκαθιστά τα σθένη των βασικών υποθέσεων. Επηρεασμένος από την αναλυτική του δουλειά με σχιζοφρενικούς ασθενείς, υποστηρίζει (ή μάλλον ισχυρίζεται σχεδόν κατηγορηματικά) ότι η ομάδα βιώνεται ως κατακερματισμένο ψυχικό όργανο. Η ομάδα, επομένως, βιώνεται ασυνείδητα-και σε ένα βαθύτερο ασυνείδητο επίπεδο σε σχέση με το Οιδιπόδειο σύμπλεγμα-ως ένα σύνολο ψυχικών λειτουργιών, που θα μπορούσε να αποτελέσει ένα πλήρες ψυχικό όργανο αν τα τμήματά του αυτά συνδέονταν μεταξύ τους. Κάθε μέλος της ομάδας (συμπεριλαμβανομένων όσων τυχαίνει να απουσιάζουν από μία συγκεκριμένη συνεδρία) κινητοποιείται ώστε να αποτελέσει συστατικό της ψυχικής λειτουργίας.

Αυτή η εμπνευσμένη θεωρία οδήγησε, δέκα χρόνια αργότερα, στη θεωρία του περιέχει και της λειτουργίας άλφα. Ωστόσο, η περιέχουσα λειτουργία συνήθως αφορά στη δράση του αναλυτή ή μιας μητέρας, που βοηθά τον ασθενή/μωρό να ανταπεξέλθει σε κάποια αφόρητη εμπειρία. Με άλλα λόγια, ο αναλυτής/μητέρα δρα ως ψυχική λειτουργία που ο ασθενής/μωρό δε διαθέτει ακόμα. Ωστόσο, η θεωρία αυτή είναι γόνιμη για να εξεταστεί ο τρόπος με τον οποίο ένας θεραπευτής ομάδας θα εστιάζει στις ερμηνείες του. Στη συνέχεια, τα μέλη, στο ρόλο τους ως απλοποιημένες ψυχικές λειτουργίες- ο αποδιοπομπαίος τράγος, ιδιαίτερα, αλλά και ο κεραυνοβόλος αγωγός, η ομαδική μνήμη, ο αγχώδης, η έριδα της ομάδας κοκ με πολλές διαφορετικές αποχρώσεις-ενώνονται ή όχι μεταξύ τους για να σχηματίσουν ένα περισσότερο ή λιγότερο συντονισμένο λειτουργικό όλο. Η ερμηνευτική λειτουργία του ομαδικού θεραπευτή είναι ένας επιπλέον ρόλος με σκοπό τη σύνδεση των μερών. Για παράδειγμα, η λειτουργία της μνήμης

μπορεί να συνδεθεί με την έριδα για να εξεταστεί η τρέχουσα διαμάχη, που εξελίσσεται στο παρόν, σε σχέση με μία παλαιότερη. Αυτή είναι η μορφή της σύνδεσης μεταξύ των μελών της ομάδας, καθώς και των λειτουργιών που κινητοποιούνται να αναλάβουν στο πλαίσιο της.

Αυτό το είδος της ερμηνείας διαφέρει σημαντικά από εκείνο της ψυχαναλυτικής συνεδρίας. Αληθεύει πως η μεταβίβαση και η αντιμεταβίβαση μπορεί και συνήθως έτσι συμβαίνει να αντιπροσωπεύουν για τον ασθενή και τον αναλυτή μία παρόμοια ασυνείδητη περιοχή εργασίας. Η ομάδα, ωστόσο, παρέχει το πεδίο για μία πολύ ευρύτερη δραματοποίηση των λειτουργιών. Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι είναι πιο ευέλικτη. Ταυτόχρονα όμως η πολυπλοκότητα των συνδέσεων και του χωρισμού των μελών της καθώς και των ασυνείδητων λειτουργικών τους ρόλων είναι μεγαλύτερη. Ή, εναλλακτικά, μια ερμηνεία θα εξετάσει τον τρόπο με τον οποίο κάτι θα μπει στο παιχνίδι για να εμποδίσει τα άτομα και τις λειτουργίες που αντιπροσωπεύουν να συνδεθούν μεταξύ τους. Συμπτωματικά, αυτή θα μπορούσε να είναι μία μέθοδος, που, αν το επέλεγε, θα είχε τη δυνατότητα να προτείνει ο βίον στους οικογενειακούς θεραπευτές για να καταλάβουν καλύτερα τις δυσλειτουργικές οικογένειες.

Συνοψίζοντας, μια ερμηνεία θα λάμβανε υπόψη της το ρόλο, τη λειτουργία και την απαρτίωση/σύνδεση. Η εστίαση στο άτομο, που αποτελεί το κύριο έργο μίας θεραπείας, θα αποσκοπούσε στο να κατανοηθεί ο τρόπος με τον οποίο τα άτομα αφήνονται να παρουρηθούν ώστε να παίξουν συγκεκριμένους ρόλους και έτσι να εκδραματίσουν ορισμένα ασυνείδητα δράματα μαζί με τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας. Δε θα πρέπει να ξεχνάμε ότι τα άτομα αντιστέκονται ταυτόχρονα σε αυτή τη χειραγώγηση σε ένα ρόλο ή μία λειτουργία και στη συνέχεια επαναστατούν κατά της ομαδικότητας που τους επιβάλλεται (όπως επεσήμανα απαντώντας στην προηγούμενη ερώτηση).

Η συνθήκη της θεραπευτικής ομάδας διαφέρει στον τρόπο με τον οποίο περιέχει την καταστροφικότητα/επιθετικότητα σε σύγκριση με την ατομική θεραπεία;

Συνεχίζοντας από εκεί που μείναμε στους τελευταίους στοχασμούς, είναι σαφές πως η διάταξη των διαχωρισμένων μερικών λειτουργιών, που αποδίδονται στα μέλη της ομάδας, είναι πιο ευέλικτη. Αυτό σημαίνει πως υπάρχει ευρύτερο πεδίο για την επιλογή κάποιου, που θα παίξει ένα συγκεκριμένο ρόλο – θα αναλάβει μια συγκεκριμένη λειτουργία, και που θα

αποσυνδεθεί από την υπόλοιπη ομάδα, αποκόπτοντας τους βαθύτερους ασυνείδητους συνδέσμους.

Αυτή η μέθοδος χρησιμοποιείται ευρέως σε μία ομάδα. Η επιθετικότητα δεν απωθείται, τα μέλη δεν αρνούνται την ύπαρξή της, αλλά εκδηλώνεται μέσω ενός ατόμου, το οποίο στη συνέχεια απομονώνεται-φτάνοντας ακόμα και στο σημείο της εξόδου του από την ομάδα. Σε μία ατομική θεραπεία, λόγω της εγγύτητας του ζεύγους, υπάρχει μικρότερος χώρος εκδήλωσης της επιθετικότητας του ενός για τον άλλο με αποτέλεσμα η απώθηση και η άρνηση να είναι πιο συννησιμένες και η επιθετικότητα να υποφώσκει, κρυμμένη πολύ καλά, σε λανθάνουσα μορφή.

Η άποψή μου είναι ότι η επιθετικότητα μπορεί να είναι πιο έκδηλη σε μία ομάδα, αλλά αποφεύγεται και ευκολότερα όταν τα μέλη την αποξενώνουν σαν να αποτελούσε τη λειτουργία ενός και μόνο μέλους.

Η θεραπευτική ομαδική ανάλυση και η ομαδική ψυχοθεραπεία ακολουθούν την παρακμή της ατομικής ψυχαναλυτικής θεραπείας; Πως θα μπορούσε να εξηγηθεί η απογοήτευση αναφορικά με τις θεραπευτικές κοινότητες;

Παρόμοια με την ίδια την ψυχανάλυση, η θεραπευτική κοινότητα είναι “αντι-κοινωνική”, καθώς αμφισβητεί το ήθος της ψυχιατρικής εν γένει. Όσοι εμπλέκονται στις θεραπευτικές κοινότητες τείνουν να διαθέτουν μία ιδιαίτερη περιέργεια για τις συμβάσεις ή μία ιδιαίτερη αντίσταση στο να είναι συμβατικοί - ή συχνά διαθέτουν και τα δύο αυτά χαρακτηριστικά. Ο Freud πίστευε ότι αυτό θα κρατούσε την ψυχανάλυση πάντα στο περιθώριο και πιθανότατα το ίδιο ισχύει και για τις θεραπευτικές κοινότητες.

Όταν η ψυχανάλυση γίνει κυρίαρχη τάση θα χαθεί. Όπως περιέγραψε ο Fromm (1970) στο βιβλίο του “The Crisis of Psychoanalysis”, η ψυχανάλυση είχε γίνει τόσο ίδια με την ψυχιατρική και συμμορφωνόταν τόσο πολύ σε ένα φαινομενικά επιστημονικό και αντικειμενικό μοντέλο ώστε έχασε την επαφή της με αυτό στο οποίο ήταν καλή: την ικανότητά της να ακούει την υποκειμενική εμπειρία των ασθενών. Μακροπρόθεσμα, ο Fromm είχε δίκιο στο ότι η προσαρμογή στη συμβατική ψυχιατρική δεν έκανε καλό στην ψυχανάλυση. Στην Αμερική, όπου αυτή η προσαρμογή έφτασε στα άκρα, η ψυχανάλυση έχει δεχτεί τις περισσότερες επικρίσεις και αναζητά επειγόντως εξιλέωση σε ένα καινούργιο σύνολο εννοιών, με καλύτερο παράδειγμα αυτές που αφορούν στην ιδέα της διυποκειμενικότητας.

Αλλού, παρατηρείται μία παρόμοια αναδίπλωση της ψυχανάλυσης, εν μέρει λόγω της διαμόρφω-

σης ενός ήθους στο χώρο της ψυχιατρικής και της κοινωνίας εν γένει, στο πλαίσιο του οποίου υποστηρίζεται ότι κάθε ψυχική κατάσταση μπορεί να προσεγγιστεί επιστημονικά· κάτι τέτοιο οφείλεται και στη διάθεση τεράστιων διαφημιστικών κονδυλίων εκ μέρους των φαρμακευτικών κοινοτήτων. Αυτό οδηγεί στον αποκλεισμό της ψυχαναλυτικής προσέγγισης, η οποία χάνει σε αξιοπιστία με την εξάπλωση της απαίτησης για αποτελεσματικότητα και οικονομική αποδοτικότητα. Η κοινωνική αυτή δυναμική είναι ευρεία και πέραν των δυνατοτήτων ελέγχου της ψυχανάλυσης. Μπορούμε, ωστόσο, να βασιστούμε σε μία πιο διακριτική προσέγγιση-στο ότι ακούμε τους ασθενείς αντί να τους προσαρμόζουμε σε θεωρίες. Οι ψυχαναλυτές θα πρέπει, με κάθε κόστος, να αποφύγουν τη διάγνωση και την κατηγοριοποίηση.

Το ίδιο, σε γενικές γραμμές, ισχύει και για τις θεραπευτικές κοινότητες, οι οποίες εμπλέκουν αποτελεσματικά τους ασθενείς ως συμμετόχους. Όπου δεν το κάνουν, και ο όρος “θεραπευτική κοινότητα” χρησιμοποιείται ως έννοια του συρμού που προσπαθεί να αποδώσει ψευδώς φερεγγυότητα στο ίδιο παλιό ψυχιατρικό ίδρυμα, το κόλλημα θα αποκαλυφθεί και οι μονάδες (και ο όρος “θεραπευτική κοινότητα”) θα απορριφθούν. Οι θεραπευτικές κοινότητες μπορούν να βασίζονται στο ότι θα συνεχίσει να υπάρχει μία ροή ανθρώπων, που θα αποτελέσουν το προσωπικό τους, που θα συνεχίσουν να διερωτώνται για τους ασθενείς τους και που θα αντιστέκονται εν γένει στις συμβάσεις και ειδικά στη συμβατική ψυχιατρική.

Τόσο η ψυχανάλυση όσο και οι θεραπευτικές κοινότητες θα πρέπει να περιμένουν διακυμάνσεις στη δημοφιλία τους. Ο κίνδυνος όταν τα πράγματα χειροτερεύουν είναι ο φόβος της επιβίωσης και όταν αυτά καλυπτεύουν ότι θα ενδώσουν στη συμβατικότητα.

Άραγε ισχύουν όλα αυτά για την ομαδική θεραπεία; Ίσως όχι ακριβώς. Το πλεονέκτημα της ομαδικής θεραπείας είναι πως μπορεί να επικαλεστεί οικονομική αποδοτικότητα εξαιτίας του ότι αντιμετωπίζουμε θεραπευτικά εφτά με οκτώ άτομα όταν άλλοι-συμπεριλαμβανομένων των ψυχιάτρων-βλέπουν ένα μόνο άτομο κάθε φορά.

Παρατηρείτε αλλαγές στο ψυχολογικό προφίλ οργανισμών και ιδρυμάτων τα τελευταία χρόνια; Πως θα μπορούσε να περιγραφεί ο ρόλος της κοινωνικής κρίσης στη διαμόρφωσή τους;

Δεν είμαι σίγουρος για το πως να απαντήσω σε αυτή την ερώτηση, οπότε θα την τροποποιήσω. Πιστεύω

πως είναι δύσκολο να μιλάμε για την ψυχολογία οργανισμών και ιδρυμάτων. Αυστηρά μιλώντας, μόνο τα άτομα διαθέτουν ψυχισμό και μόνο αυτά μπορούν να διαθέτουν ψυχολογία. Αυτό μπορεί να ακούγεται, ίσως, σχολαστικό, αλλά πιστεύω πως είναι καλύτερο να είμαστε σαφείς στο ότι οι οργανισμοί δεν χαρακτηρίζονται από ψυχολογικές καταστάσεις και δεν μπορούν να αντιμετωπιστούν θεραπευτικά. Έτσι θα προτιμούσα να αναφερθώ στη χαρακτηριστική ψυχοδυναμική ενός οργανισμού. Η ψυχοδυναμική αναφέρεται στη χαρακτηριστική ατομική ψυχική λειτουργία των μελών ενός οργανισμού-τις στάσεις τους, συνειδητές και ασυνειδήτες, τα άγχη τους, ειδικά όσα αναδύονται στο χώρο εργασίας τους και τις άμυνες, που τα μέλη του στηρίζουν. Ένας οργανισμός διαθέτει κουλτούρα, θα μπορούσαμε να πούμε και αυτή η κουλτούρα εισχωρεί στα μέλη του και επιδρά κάπως στον τρόπο με τον οποίο σκέφτονται, αισθάνονται και συμπεριφέρονται συλλογικά-τόσο συνειδητά όσο και ασυνειδήτα.

Οπότε θα προτιμούσα το ερώτημα να αφορά στις αλλαγές στη χαρακτηριστική δυναμική (ή τις κουλτούρες) των οργανισμών τα τελευταία χρόνια. Είμαι στην πραγματικότητα καλός εξοικειωμένος με τους οργανισμούς στις δημόσιες υπηρεσίες: υγεία, εκπαίδευση, κοινωνική εργασία. Και θα υποστήριζα κατηγορηματικά ότι παρατηρείται μία χαρακτηριστική και σταθερή αλλαγή σε όλες αυτές τις υπηρεσίες κατά τη διάρκεια της καριέρας μου-από το 1965, θα μπορούσαμε να πούμε, που ξεκίνησα να εργάζομαι ως γιατρός.

Σε αυτή τη χρονική περίοδο, στη Βρετανία παρατηρείται μία έκπτωση στη στήριξη των δημοσίων υπηρεσιών, μία έκπτωση στη χρηματοδότησή τους και στο σεβασμό για το έργο τους. Το γεγονός αυτό συμπύκνει, και μπορεί να προκαλείται από την άνοδο της εμπορευματοποίησης, συμπεριλαμβανομένης της δραστηριότητας των φαρμακευτικών εταιρειών. Η εμπορευματοποίηση αυτή συνοδεύεται από την ανάπτυξη της διαχείρισης ως επαγγελματικής δραστηριότητας και των στάσεων και των πρακτικών της διαχείρισης των εμπορικών οργανισμών, που είναι τεράστιοι και εξαπλώνονται σε όλο τον κόσμο. Αυτή η διαχειριστική δραστηριότητα έχει έρθει και στις δημόσιες υπηρεσίες και έχει μια παράξενη συνέπεια, η οποία συνήθως δεν συζητείται και δεν λαμβάνεται υπόψη. Είναι αναμφισβήτητο πως είναι αναγκαία η καλή διαχείριση των δημοσίων υπηρεσιών, όπως και των εμπορικών. Όμως αυτό που χαρακτηρίζει το ήθος και την πρακτική της καλής διαχείρισης στον εμπορικό κόσμο δεν αποτελεί την καλύτερη

δυνατή διαχείριση σε άλλους τομείς και χρειάζεται περισσότερη σκέψη αναφορικά με το τι αποτελεί επαρκή διαχείριση για κάθε εργασιακό τομέα.

Ο τρόπος σκέψης μου, που αφορά στο τι σημαίνει καλή διαχείριση σε κάθε διαφορετικό εργασιακό τομέα, έχει διαμορφωθεί με βάση τις παραδοξότητες του Εθνικού Συστήματος Υγείας της Βρετανίας. Αποτελεί την πρώτη δημόσια υπηρεσία που υιοθέτησε πρακτικές διαχείρισης όμοιες με εκείνες του εμπορικού κόσμου. Στον εμπορικό κόσμο, ο οργανισμός υπάρχει για να επιβιώνει βελτιώνοντας την αποδοτικότητά του σε σχέση με τους ανταγωνιστές. Και, εμμέσως, οι οργανισμοί, ή μάλλον οι εργαζόμενοι τους, εικάζεται ότι κινητοποιούνται από φόβους σε σχέση με την επιβίωσή τους ή από την προοπτική χρηματικών ανταμοιβών. Σε μία υπηρεσία υγείας, ωστόσο, οι εργαζόμενοι δεν έχουν απαραίτητα ως κίνητρο τα χρήματα ή φόβους ότι ο οργανισμός για τον οποίο δουλεύουν θα σταματήσει να υπάρχει. Μολονότι δεν μπορούμε να γενικεύσουμε εντελώς, οι περισσότεροι εργαζόμενοι στο σύστημα υγείας έχουν ως κίνητρο μάλλον την επιθυμία τους να βοηθήσουν και να θεραπεύσουν τους ασθενείς τους και λιγότερο τα χρήματα που περιμένουν να κερδίσουν.

Επιπλέον, το ήθος που χαρακτηρίζει τον εμπορικό χώρο της αγοράς-που είναι η εξάλειψη των οργανισμών που νοσούν, είναι λιγότερο αποδοτικοί ή με κάποιο τρόπο ανίκανοι, ώστε να επιβιώσουν οι πιο αποδοτικοί με στόχο τη συνολική βελτίωση της ποιότητας των προϊόντων-είναι αντίθετο (πιστεύω μάλιστα πως συγκρούεται) με το ήθος του συνολικού οργανισμού. Ένας οργανισμός δημόσιας υγείας υπάρχει για να φροντίζει τους πάσχοντες και τους ανίκανους και για να επαναφέρει τις ζωές τους κατά το δυνατό στο φυσιολογικό. Επομένως, στη φροντίδα της υγείας το ήθος του οργανισμού και το ήθος της εμπορικής διαχείρισης δεν ταιριάζουν μεταξύ τους. Το αποτέλεσμα είναι μία διαρκής αδυναμία κατανόησης του ενός από τον άλλο: η διαχείριση και οι επαγγελματίες της δημόσιας υγείας δεν έχουν κοινό έδαφος, που μάλιστα είναι πιο απαραίτητο εκεί από ό,τι αλλού. Τείνω να το κατανοώ με όρους κλαϊνικούς ως μία σύγκρουση ανάμεσα στα άγχη επιβίωσης της παρανοειδούς-σχιζοειδούς θέσης (διαχείριση) και την έγνοια για φροντίδα της καταθλιπτικής θέσης (εργαζόμενοι στη δημόσια υγεία), μολονότι μπορεί να υπάρχουν και άλλα ψυχαναλυτικά παραδείγματα, που αφορούν στην ενοχή και το

υπερεγώ, τα οποία μπορούν να περιγράψουν αυτή τη σύγκρουση κουλτούρας και κινήτρου.

Πιστεύω ότι παρόμοιες συγκρούσεις κουλτούρας συμβαίνουν και σε άλλες δημόσιες υπηρεσίες. Για παράδειγμα, το ήθος των σχολείων και των πανεπιστημίων αφορά στο σεβασμό για τη μάθηση και την έρευνα, που επίσης συγκρούεται ατυχώς με μια στενοκέφαλη επιχειρηματική έννοια περί αποδοτικότητας, καταλήγοντας σε παρόμοια δηλητηριώδη αδυναμία κατανόησης μεταξύ τους. Ελπίζω οι οργανισμοί να αρχίσουν να αντιλαμβάνονται αυτές τις πιο κρυφές πτυχές των κινήτρων που οδηγούν σε ανέκφραστες συγκρούσεις και σε διαρκή, αμοιβαία αδυναμία κατανόησης. Η αίσθησή μου είναι ότι, καλώς εκόντων των πραγμάτων, αυτές οι συνθήκες θα αναγνωριστούν από μία καινούργια γενιά διαχειριστών-και φυσικά των επαγγελματιών εργαζομένων. Αν και στις μέρες μας αυτού του είδους οι συγκρούσεις συνεχίζουν να συμβαίνουν, ασυνείδητα, είναι αναπόφευκτο ότι, από τη στιγμή που τα πράγματα πάνε άσχημα, θα αρχίσουν να πηγαίνουν καλύτερα όπως και όταν πηγαίνουν καλά, θα αρχίσουν να χειροτερεύουν. Το να ζεις υπήρξε πάντα ένας κακοτράχαλος δρόμος.

Μετάφραση: Αντώνης Σταθόπουλος

Ο Robert Hinshelwood είναι μέλος της Βρετανικής Ψυχαναλυτικής Εταιρείας και μέλος του Βρετανικού Κολλεγίου Ψυχιάτρων· διετέλεσε καθηγητής στο Κέντρο Ψυχαναλυτικών Σπουδών του Πανεπιστημίου του Essex. Έγραψε πολλές μελέτες σχετικά με το έργο της Melanie Klein και των κλαϊνικών ψυχαναλυτών, τα γνωστότερα από τα οποία είναι το *Λεξικό της κλαϊνικής σκέψης* και το *Clinical Klein*. Ασχολήθηκε με τις εφαρμογές της ψυχανάλυσης στις κοινωνικές επιστήμες και εργάστηκε για πολλά χρόνια σε θεραπευτικές κοινότητες. Ίδρυσε τα περιοδικά *International Journal of Therapeutic Communities*, *British Journal of Psychotherapy* και *Psychoanalysis and History*.

Η ΑΥΤΑΠΑΤΗ ΜΕΣΑ ΣΤΗΝ ΟΜΑΔΑ

Η ομάδα ήταν πολύ σκεπτική, μια απέραντη σιωπή απλωνόταν μέσα στο δωμάτιο.

Ήταν ο εβδομος μήνας λειτουργίας της και για αυτό τα μέλη δεν μιλούσαν εύκολα, παρόλο που όλοι σχεδόν είχαν εμπιστευτεί στην ομάδα το πρόβλημα που τους απασχολούσε. Όλοι είχαν δώσει ένα στίγμα για τον εαυτό τους χωρίς όμως ακόμα να έχουν την τόλμη να δουν βαθιά μέσα τους.

Τα μέλη της ομάδας είναι οκτώ, πέντε γυναίκες και τρεις άντρες όλοι είχαν πριν μπουν στην ομάδα μια ατομική εμπειρία με την θεραπεία.

Τον τελευταίο καιρό υπάρχει μια διάθεση ευχαρίστησης και όλοι δείχνουν τον καλύτερό τους εαυτό.

Αρχίζει να μιλάει η Μ, μια νέα κοπέλα. Το πρόβλημα που έχει πει στην ομάδα, είναι η φοβερή έμμονη προς τον φίλο της, με τον οποίο έχει χωρίσει και δεν μπορεί να δεχτεί μέσα της κατ'ουδένα τρόπο αυτό τον χωρισμό.

Κάθε φορά ήξει πάντα τα ίδια, πόσο δηλαδή δεν μπορεί να αποδεχτεί αυτό τον χωρισμό που για εκείνη ήταν ένας σκέτος θάνατος. Καλύτερα να είχε πεθάνει.

Μ: «Νιώθω χάλια κάθε μέρα που περνάει είναι για μένα ένας εφιάλτης αναρωτιέμαι μήπως ονειρεύομαι. Ξέρω όμως δεν μπορώ να δεχτώ αυτό που έχει συμβεί. (Είναι έτοιμη να βουρκώσει με δυσκολία κρατάει τα δάκρυά της).

Νομίζω πως έχω μαρμαρώσει σαν σε παραμύθι».

Β: «Η μαρμαρωμένη βασίλοπούλα... σαν το παραμύθι». Ο Β δεν φαίνεται να την ειρωνεύεται, μιλάει σιγά σαν κάτι να σκέφτεται και ενώ όλοι περιμένουμε να συνεχίσει, εκείνος μπαίνει μέσα σε μια σιωπή, όπου το σώμα του ξαφνικά πλησιάζει στη πολυθρόνα και χάνεται μέσα στα μαξιλάρια.

Η ομάδα ξαναβυθίζεται πάλι στη σιωπή.

Κ (Απευθυνόμενη προς την Μ): «Αλήθεια πιο παραμύθι σου αρέσει;»

Μ (χαμογελώντας): «Μα η ωραία κοιμωμένη».

Ήταν ένα παραμύθι που μου το έλεγε η γιαγιά μου και εγώ σα μαγεμένη ονειρευόμουν τη στιγμή που το βασιλόπουλο θα την πλησιάσει και θα φιλήσει απαλά τα χείλη της και εκείνη θα ξυπνήσει, θα τον δει και μετά θα τον ακολουθήσει.

Νιώθω μια μεγάλη νοσταλγία όταν θυμάμαι αυτό το όνειρο.

Το πρόσωπό της αλλιάζει, έχει φωτιστεί και τα μάτια της λάμπουν.

Η ομάδα έχει ξυπνήσει σα να χει βάλει τα χείλη του ο πρίγκιπας στο στόμα τους. Όλοι θέλουν να μιλήσουν.

Κ: «Είναι φοβερό Μ αυτό - θέλεις να γίνει και με τον φίλο σου, να γίνει δηλαδή κάτι παραμυθένιο, είσαι

η βασίλοπούλα, όμως πως θα ξυπνήσεις μέσα στη ζωή σου;»

Μ: «Ίσως να μη θέλω».

Κ: «Λοιπόν εγώ θέλω να είμαι ο Πήτερ Παν από παιδί, ακόμα και σήμερα, ονειρεύομαι τη σκηνή όπου ο Πήτερ Παν πετάει και πηγαίνει παντού - είναι χαρούμενος και δυνατός και έξυπνος, πολύ έξυπνος αυτό θα ήθελα να είμαι έξυπνος, να πετάω και να μη τρώγομαι με τη φοβερή μου δειλία.

Σ: «Τα παραμύθια πάντως μας χαρακτηρίζουν. Εγώ είμαι ακόμα και σήμερα δεμένη με τον μικρό πρίγκιπα είναι για μένα ένα εργαλείο ζωής, κάτι σα μανιφέστο. Και νομίζω ότι κανείς μας δεν έχει το δικαίωμα να εμποδίσει τη Μ να ονειρεύεται. Η λησμονιά θα έλθει με τον καιρό δεν πρέπει να την πιέζουμε γιατί μπορεί να πετύχομε το αντίθετο».

Γ: «Σ είσαι πολύ ρομαντική, εδώ το κορίτσι υποφέρει και είναι και ο λόγος που έρχεται στην ομάδα.

Βέβαια εγώ, παρόλο που μου άρεσαν τα παραμύθια ποτέ δε θέλησα να βυθιστώ και να ξεχαστώ μέσα τους -εξ άλλου εμείς δε ήλεγαν ποτέ παραμύθια στο σπίτι μας. Απλώς τη μεγάλη εβδομάδα πάντα με συγκινούσε η ιστορία του Μπεν Χουρ - η αδικία βλέπετε είναι αυτό που δεν μπορώ να αντέξω». Σιώπησε πολύ μελαγχολικός.

«Δεν ξέρω, συνεχίζει, γιατί με έπιασε μια μεγάλη νοσταλγία, γιατί; Αφού για μένα αυτά τα χρόνια είναι χρόνια άσχημα με πολλές ματαιώσεις και μοναξιά».

Σ: «Μιλάμε για παραμύθια και ίσως γι' αυτό νιώθομε έτσι».

Γίνεται μια μικρή σιωπή.

Θεραπεύτρια: «Ίσως γιατί μιλάμε για την παιδική μας ηλικία». Γίνεται πάλι μια σιωπή.

Α: «Εγώ, όταν οι άλλοι μιλούν για παραμύθια, έχω στο νου μου πάντοτε το κορίτσι με τα σπίρτα. Το παραμύθι αυτό με κάνει να κλαίω και μια νοσταλγία, νιώθω, να με κυριεύει.

Η συνεδρία αυτή που κατέγραψα είναι και η αφορμή για να αναφερθώ στο θέμα της αυταπάτης μέσα σε μια ψυχαναλυτική ομάδα.

Δεν είναι σκοπός μου να αναλύσω τη συνεδρία γιατί τότε θα αναγκαστώ να μιλήσω για τις ιστορίες των μελών, πράγμα που δεν θα ήθελα. Το περιεχόμενο αυτής της συνεδρίας με ανάγκασε να κάνω κάποιες σκέψεις γύρω από την αυταπάτη και τη σχέση της με τα παραμύθια.

Θα μπορούσαμε να πούμε ότι η αυταπάτη όσο αφορά τη ψυχαναλυτική διαδικασία παρουσιάζεται κυρίως στην αρχή της θεραπείας, όταν η ομάδα

βρίσκεται στο πρώτο στάδιο λειτουργίας της, σε μια φάση περισσότερο αρχαϊκή, ενώ το παραμύθι χρειάζεται ένα πιο αναπτυγμένο ψυχικά εγώ.

Παρ' όλη αυτά πιστεύω ότι η αυταπάτη παρουσιάζεται σε όλες τις φάσεις της ζωής του ανθρώπου και είναι πάντα παρούσα, για να δημιουργεί την ανάγκη της νοσταλγίας.

Ο χώρος της Τέχνης αναμφίβολα είναι πρώτα από όλους τους χώρους ο χώρος που επιτρέπει αυτή την δημιουργική παλινδρόμηση.

Η τέχνη, όπως έλεγε ο Γιώργος Χειμωνάς, υπάρχει για να παίρνει στα χέρια της το ανεκπλήρωτο όραμα των ανθρώπων, τη στέρση των ανθρώπων, να τα δουλεύει και να τα επιστρέφει πάλι στους ανθρώπους.

Εμείς οι θεραπευτές θέλουμε να πιστεύουμε ότι ο χώρος της θεραπείας είναι επίσης ένας χώρος αναπόλησης και φαντασίας, είναι ακριβώς έτσι όπως την περιγράφει ο Γιώργος Χειμωνάς, μόνο που εμείς παρηγορούμε κατά κάποιον τρόπο τους ανθρώπους για να δεχτούν ότι τίποτα δεν γίνεται ξανά, και έτσι να προσπαθήσουν να δημιουργήσουν μόνοι τους την τέχνη να πενήσουν την αυταπάτη. Γιατί η αυταπάτη είναι και μέρος της γοητείας.

Η ομαδική θεραπεία είναι ένας χώρος που τα άτομα μπορούν να δημιουργήσουν μια μυθοπλασία, τη προσωπική τους μυθοπλασία που θα αποτελείται από τα μνημονικά ίχνη και τις αναπαραστάσεις τους.

Το 1897 ο Φρόιντ έλεγε, ότι δε μπορούμε να διαχωρίσουμε τη αλήθεια από τη μυθοπλασία, τη μνήμη από την φαντασίωση.

Η δε Klein μιλούσε για την ασυνείδητη φαντασίωση, λέγοντας ότι είναι ο βασικός υποκινητής της ψυχικής ζωής, που είναι θεμελιώδης για ολόκληρη την ζωή μας.

Η αυταπάτη είναι ένας όρος που μας έγινε γνωστός μέσα από τα κείμενα του Winnicott, που είναι και ο βασικός θεωρητικός εμπνευστής μου παρόλο που δεν είχε ασχοληθεί με αναλυτικές ομάδες.

Ο Winnicott λοιπόν, θα μας μιλήσει για τις πρώτες ημέρες γνωριμίας της μητέρας με το μωρό της, που είναι ημέρες γεμάτες αυταπάτη μια και οι δύο πιστεύουν ότι είναι η πιο δυνατή μονάδα στο κόσμο.

Βέβαια η μητέρα στο βάθος της ψυχής της γνωρίζει την αλήθεια, όμως θα αφήσει το μωρό της να πιστεύει ότι το μαγικό της στήθος είναι ο κόσμος όλος, είναι αυτό το ίδιο και έχει τη δύναμη να κινήσει ολόκληρη τη γη.

Η ομάδα στην αρχή της δημιουργίας της είναι κάπως έτσι. Ας θυμηθούμε εδώ ότι ο Anzieu υποστήριξε πως η ομαδική κατάσταση έχει τα ψυχολογικά χαρακτηριστικά του ονείρου, γι' αυτό και μίλησε για

την αυταπάτη της ομάδας. Τα μέλη θα ζήσουν μέσα στη φαντασία και την αυταπάτη ενός παραμυθιού που τον ιστό της δημιουργεί ο θεραπευτής. Είναι αυτός που θα επιτρέψει στα μέλη να φανταστούν τους εαυτούς τους μέσα από τους ήρωες που έχουν αγαπήσει.

Γνωρίζουμε, ότι ο κάθε ήρωας παραμυθιού που μας αρέσει και που μας συντροφεύει στις ονειροπολήσεις μας, είναι η προέκταση της ασφάλειας και της ευδαιμονίας που μας δίδει η μητρική φιγούρα και καθρεπίζει την οικογενειακή μας ιστορία. Η μητρική φιγούρα είναι αυτή που δημιουργεί στα πρώτα μας χρόνια τον ιστό του νανουρίσματος και αργότερα τον ιστό του παραμυθιού.

Από την άλλη μεριά μέσα στα παραμύθια μπορούν να συνυπάρχουν οι καλοί με τους κακούς να βιώνονται αποχωρισμοί, να ξαναβρίσκεις την αγάπη εκεί που νόμιζες πως την είχες χάσει, να πεινάς να διψάς και στο τέλος να βρίσκεις το νερό την αγάπη το φαγητό -και να λες και *τώρα ζήσανε αυτοί καλά και εμείς καλύτερα*.

Η έννοια της αυταπάτης, εδώ, είναι παρούσα, σε μια πιο ώριμη μορφή.

Με το παραμύθι η ομάδα προσπαθεί να ξεχωρίσει την εσωτερική πραγματικότητα από την εξωτερική.

Στόχος της θεραπείας είναι η συμβολιοποίηση, γιατί αν τα μέλη της ομάδας, μπορέσουν να συμβολιοποιήσουν τότε θα μπορέσουν να κάνουν και τη διάκριση ανάμεσα στην φαντασία και την πραγματικότητα.

Παράλληλα μέσα από αυτή την κατασκευή η ομάδα θα δημιουργήσει το δικό της μύθο, που θα ενεργήσει σαν αναπαράσταση του παρελθόντος, του παρόντος και του μέλλοντος.

Η προσαρμογή του θεραπευτή στις ανάγκες της ομάδας είναι αυτή που θα της επιτρέψει να δημιουργηθεί ένας μεταβατικός δυνητικός χώρος όπου τα μέλη, το κάθε ένα ξεχωριστά και στην πορεία όλα μαζί θα μπορέσουν να δημιουργήσουν συνθήκες τέτοιες, ώστε, το θέμα της αυταπάτης να γίνει δημιουργία για την ομάδα αλλήλα και για τον καθένα ξεχωριστά.

Η αυταπάτη θα μπορούσαμε να πούμε ότι είναι απολύτως αναγκαία για να αναπτυχθεί ο εσωτερικός χώρος του ανθρώπου.

Η αυταπάτη είναι αυτή που θα προετοιμάσει τα μέλη της ομάδας να αποδεχτούν τις ματαιώσεις για να μπορέσουν να πενήσουν.

Με την επεξεργασία της αυταπάτης και αφού ο θεραπευτής θα μπορέσει να πάψει να προσαρμόζεται απόλυτα στις παράλογες απαιτήσεις του βρέφους -ομάδα, τότε, μόνο, η ομάδα θα μπορέσει

να αντιμετωπίσει τη ζωή της χωρίς να τρομοκρατείται στη ιδέα ότι η ζωή ενέχει την αυταπάτη, αλλά συγχρόνως μπορεί να ζήσει την αυταπάτη δημιουργικά- σαν όνειρο.

Σε αυτή την φάση θα μπορέσουν να δημιουργηθούν οι προϋποθέσεις για να θυμηθούν, να φαντασιωθούν να ονειροπολήσουν την απαρτίωση του παρελθόντος του παρόντος και του μέλλοντος (Winnicott).

Βλέπουμε μέσα στην ομάδα πόσο το θέμα παραμυθι λειτουργήσει σαν ελεύθερος συνειρμός στη αρχή για όλους. Έγινε η αιτία να βρεθούν μπροστά στην νοσταλγία των παιδικών τους χρόνων, μπροστά στην προσωπική ιστορία που ο κάθε ένας τους είχε. Παρατηρούμε ότι διατηρούν την αυταπάτη του παραμυθιού και κανείς στο βάθος δεν θέλει να επαναφέρει στην πραγματικότητα τον άλλο.

Ακόμα και η θεραπεύτρια έκανε το ίδιο και ήταν αναγκαίο να γίνει έτσι. Έπρεπε να πράξει όπως μια αρκετά καλή μητέρα που θα αφήσει το πεδίο της ψευδαίσθησης ανοιχτό για να μπορέσει το βρέφος ομάδα να ζήσει την αυταπάτη σε όλο της το μεγαλείο.

Είναι η ανάγκη της ομάδας να ζήσει την απόλυτη εξάρτηση που μόνο η αυταπάτη μπορεί να της δώσει.

Δημιουργούν δηλαδή σιγά σιγά τον μεταβατικό χώρο που χρειάζεται για να μπορέσουν να αντιμετωπίσουν την αυταπάτη.

Γιατί όπως μας λέει ο Winnicott, τα μεταβατικά αντικείμενα και τα μεταβατικά φαινόμενα ανήκουν στο βασίλειο της αυταπάτης που βρίσκεται στη βάση της εμπειρίας.

Το παραμύθι εδώ -και ο λόγος του- είναι ο μεταβατικός χώρος της ομάδας, ο χώρος που για τον κάθε ένα είναι ο μύθος του, είναι ένα πεδίο αναζήτησης μέσα του αλλά και προσπάθειας για την αναγνώριση των υπόλοιπων.

Και τότε μέσα στο σκηνικό που μας δίδει το πλαίσιο όλοι, θα επαναβιώσουν το εσωτερικό τραύμα τους. Οι αφηγήσεις που θα πραγματοποιηθούν μέσα στη διάρκεια της ομαδικής τους θεραπείας, θα είναι η τροφή για το ξύπνημα και την ανάδυση του τραύματος τους.

Και γνωρίζουμε ότι όσο υπάρχει η αυταπάτη, η ανάδυση του τραύματος δεν πραγματοποιείται, και «η σιωπή της μνήμης διατηρείται».

Με την αφήγηση των παραμυθιών, η μνήμη είναι παρούσα με ένα δικό της τρόπο. Δεν κάνει τόσο φανερό το τραύμα όμως το υπονοεί.

Και η έννοια της νοσταλγίας, προς τα εκεί δείχνει.

Όλοι μιλάνε για μια νοσταλγία περιέργη που δεν αναφέρεται μόνο σε καλές μνήμες.

«Δεν ξέρω γιατί με έπιασε αυτή η νοσταλγία, ενώ δεν έχω καλές αναμνήσεις» λέει ένα μέλος της ομάδας και για τους υπόλοιπους συμβαίνει περίπου το ίδιο. Τι είναι λοιπόν η νοσταλγία; Τι νοσταλγούμε; Εκείνο που ζήσαμε ή αυτό που δεν έχουμε ποτέ ζήσει; Ένας ποιητής, ο Βύρων Λεοντάρης, γράφει:

«Η επιστροφή, αυτό είναι το παράλογο.

*Γιατί ο πηγαίμος την έχει εντός την επιστροφή
Και τώρα, κάνοντας αντίδρομο του πηγαίμου την κίνηση;
Αγγίζοντας τα ίδια σου τα αγγίγματα
Πατώντας τα ίδια σου πατήματα,
Τι είναι πια αυτό που αντέχεται;»*

Είναι η επιθυμία μιας επιστροφής εκεί που όλα είναι μαλακά και ακούγονται ποτάμια και θροίσματα από την ανάσα της μητέρας μας. Μια τέτοια καθήλωση είναι ο μόνος τρόπος, φανταζόμαστε, που θα μας σώσει από τον θάνατο. Έτσι θα σκεφτούν όλοι, τα μέλη και η θεραπεύτρια;

Έχουν κοινά σημεία στη σκέψη τους -και ποια; Η θεραπεύτρια μπορεί να νοιώθει το ίδιο με αυτούς;

Σαφέστατα και για τη θεραπεύτρια υπάρχει η αυταπάτη. Είναι η αυταπάτη της θεραπευτικής της παντοδυναμίας, η αυταπάτη ότι αυτή και η ομάδα είναι ένα σώμα, μια ψυχή που αυτή μόνο μπορεί να καταλάβει και να γιατρέψει. Η αυταπάτη της ομάδας δηλαδή. Και βέβαια, είναι και για εκείνη το μέσο που πάνω του θα ακουμπήσει για να κατασκευάσει και εκείνη, με τη σειρά της, μαζί με τα μέλη της ομάδας το μύθο της συγκεκριμένης ομάδας.

Είναι το σταθερό αντικείμενο -μητέρα, που πάνω του τα μέλη της ομάδας θα εστιάσουν όλες τις αλληλοεπιδράσεις τους.

Με κέντρο το σταθερό αντικείμενο θεραπευτή, το πλαίσιο, που ορίζουν και η σταθερότητα της ώρας, της μέρας και του χώρου, θα χαρούν την αυταπάτη των πρώτων μηνών λειτουργίας της ομάδας τους, της δικής τους ομάδας όπως συχνά λένε, για να μπορέσουν στην αρχή να νοσταλγήσουν και αργότερα να πενήσουν τη μαγική ένωση, που δημιουργεί το ωκεάνιο συναίσθημα της απόλυτης προστασίας, που παύει να υπάρχει, έτσι καθώς σιγά σιγά μεγαλώνουμε.

θα θυμηθούμε τον Φερνάντο Πεσσόα που λέει:

«Δεν ξέρω τι είναι ο χρόνος. Δεν ξέρω ποιος είναι ο αληθινός τρόπος μέτρησης του, αν υπάρχει κάτι τέτοιο. Ξέρω πως η μέτρηση των ρολογιών είναι λανθασμένη διαιρεί το χρόνο ως προς το χώρο εξωτερικά.»

Ευτυχία Καλλιτεράκη

Ψυχιατρική Κοινωνική Λειτουργός

Ψυχαναλύτρια, τακτικό μέλος της ΕΕΨΨ

Ιδρυτικό μέλος της Εταιρείας Ψυχαναλυτικής

Ψυχοθεραπείας Ομάδας.

ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΕΣ ΘΕΩΡΙΕΣ ΤΗΣ ΟΜΑΔΑΣ

Το ερώτημα, τι γίνεται με την ψυχανάλυση, όταν τόσο το αντικείμενό της όσο και το πλαίσιο εντός του οποίου αυτή το προσεγγίζει κλινικά και αναλυτικά είναι η ομάδα παραμένει ανοιχτό και ενδιαφέρον. Παρά το γεγονός ότι πολλοί ψυχαναλυτές, με πρώτο απ' όλους βέβαια τον ίδιο τον Freud, ανέπτυξαν σημαντικές θεωρίες αναφορικά με την ομάδα, δεν μπορούμε μέχρι σήμερα να μιλάμε για μια ενοποιημένη θεωρία, αλλιά για πολλές ψυχαναλυτικές θεωρίες της ομάδας και μάλιστα όχι πάντα συγκληίνουσες, ούτε καν –σε ορισμένες περιπτώσεις– συμβατές μεταξύ τους.

Παρά το γεγονός ότι ο Freud θεωρούσε το *Τοτέμ και Ταμπού* ως ένα από τα σημαντικότερα έργα του (Escribano, 1983), τόσο το συγκεκριμένο δοκίμιο (1912), με το οποίο ο ίδιος εγκαινίασε το θεωρητικό πεδίο της ψυχαναλυτικής αναφοράς στις ομάδες, όσο και τα υπόλοιπα συναφή έργα του που ακολούθησαν (Freud, 1921; 1927; 1930), κινούμενα σ' ένα μετα-ψυχολογικό κατεξοχήν επίπεδο, καταγράφονται στην περιφέρεια του κύριου ενδιαφέροντος της ψυχανάλυσης, όπως εκείνος την αντιλαμβανόταν κατά βάση, της ψυχανάλυσης δηλαδή ως ψυχολογίας των δυο υποκειμένων.

Τα χρόνια που ακολούθησαν μετά το θάνατο του Freud, στη διάρκεια των οποίων συντελέστηκαν και οι μεγάλες ανακαλύψεις αναφορικά με την ψυχική ζωή των μικρών ομάδων, οι ψυχαναλυτικοί θεσμοί, τουλάχιστον μέχρι τη δεκαετία του '60 –για να μη πω, ακόμα και μέχρι σήμερα– αντιμετώπισαν και εξακολουθούν ίσως να αντιμετωπίζουν με καχυποψία και υποτίμηση έως και εχθρότητα κάθε ενασχόληση ψυχαναλυτών με την ομάδα. Αυτό δε, παρά το γεγονός ότι, όπως επισημαίνει ο René Kaës (2004), η ομάδα και το ομαδικό πλαίσιο έχουν παίξει ιστορικά σημαντικότατο ρόλο στην ανάπτυξη όσο και στη δια-γενεακή μετάδοση –από τη μια γενιά δηλαδή ψυχαναλυτών στην άλλη– της ψυχαναλυτικής θεωρίας (βλέπε λ.χ. τις περίφημες 'συναντήσεις της Τετάρτης' την εποχή του Freud).

Από το άλλο μέρος, με εξαίρεση την ψυχανάλυση των παιδιών, μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του '50 δεν είχαν ακόμα γίνει αποδεκτές οι τροποποιήσεις στο κλασικό ψυχαναλυτικό πλαίσιο που αργότερα αποδείχτηκαν απαραίτητες προκειμένου αυτό να μπορεί να υποδέχεται και ασθενείς με σοβαρές ψυχικές διαταραχές, οριακούς ασθενείς, ναρκισσιστικές διαταραχές. Ήταν συνεπώς εύλογα αδιανόητη εκείνα τα χρόνια η αναγνώριση του ομαδικού πλαισίου ως πλαισίου διεξαγωγής ψυχαναλυτικής εργασίας. Παράλληλα, η ομάδα δεν υπήρξε αντικείμενο και πεδίο ενασχόλησης μόνο ψυχαναλυτών, ούτε η ψυχανάλυση αποτέλεσε την αποκλειστική δεξαμενή

άντλησης θεωρητικών αναφορών για όσους όσοι ασχολήθηκαν (ακόμα και για τους ίδιους τους ψυχαναλυτές) κλινικά και θεωρητικά με τις ομάδες.

Το γεγονός ότι οι επιστημονικές δραστηριότητες των ψυχαναλυτών που ασχολήθηκαν με τις ομάδες όλο αυτό το διάστημα και η συνακόλουθη παραγωγή θεωρίας διεξάγονταν και παρέμεναν στην περιφέρεια ή εκτός της επίσημης ζωής των ψυχαναλυτικών θεσμών, είχε ένα πλεονέκτημα, αλλιά και ένα μειονέκτημα. Το πλεονέκτημα ήταν ότι οι ίδιοι επωφεληθήκαν από μια μεγαλύτερη ελευθερία αλλιά και ανοικτότητα στη συνάντησή τους πάνω σε κοινά ομαδικά αντικείμενα με άλλες προσεγγίσεις και πρακτικές. Επηρεάστηκαν από αυτές και με τη σειρά τους τις επηρέασαν. Μερικές χαρακτηριστικές περιπτώσεις είναι οι διάφορες μορφές αναλυτικού ψυχοδράματος ή οικογενειακής θεραπείας, οι ψυχαναλυτικές παρεμβάσεις σε ιδρυματικά περιβάλλοντα ή η εργασία ομάδας με πληθυσμούς που βιώνουν καταστάσεις κοινωνικού πόνου και μετα-τραυματικού στρες. Το μειονέκτημα είναι ότι αυτή ακριβώς η ανοικτότητα θέτει διαρκώς ενοχλητικά ερωτήματα αναφορικά με τη θεωρητική και την επιστημολογική συνάφεια των σχετικών πρακτικών και θεωριών ως προς την ίδια την ψυχανάλυση.

Είναι επίσης γεγονός, ότι η ψυχαναλυτική ανακάλυψη της ομάδας τη δεκαετία του '40 στο Λονδίνο, αλλιά και η ανάπτυξη των ομαδικών προσεγγίσεων γενικότερα σε διάφορες χώρες της Ευρώπης και της Αμερικής πραγματοποιήθηκαν στις περισσότερες περιπτώσεις σε ψυχιατρικά νοσοκομειακά πλαίσια. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να τίθεται εξ αρχής ευθέως ή να περιρρέει το ζήτημα αναφορικά με την κοινωνική και θεσμική συγκρότηση της συναισθηματικής ζωής των ομάδων, αλλιά και αναφορικά με τις παράδοξες επιπτώσεις που αυτή η τελευταία μπορεί να είχε, στο περιβάλλον των ψυχιατρικών ασύλων εκείνης της εποχής, πάνω στους ψυχωτικούς ασθενείς και στην αντιμετώπισή τους από το νοσηλευτικό προσωπικό.

Το ζήτημα αναφορικά με την ψυχική προέλευση της ομαδικότητας τέθηκε για πρώτη φορά από τον Gustave Le Bon το 1895 με αφορμή διάφορα κοινωνικά φαινόμενα ομαδικής βίας. Παρά το γεγονός ότι οι απόψεις του Le Bon περί «αγελαίου ενστίκτου» καταρρίφθηκαν επιστημονικά σχετικά σύντομα, δεν παύει ο ίδιος να είναι ο πρώτος που περιέγραψε ένα πολύ ιδιαίτερο ομαδικό φαινόμενο, εκείνο μιας πρωτόγονης, προ-αναπαραστατικής και οριζόντιας συγκινησιακής μετάδοσης, «μολυσματικού» χαρακτήρα, που χαρακτηρίζει τον όχλο (Ναυρίδης, 2005).

Το *Τοτέμ και ταμπού* και η *Ψυχολογία των μαζών και ανάπτυξη του Εγώ*, εστιάζοντας στην εκκλήση και

στο στρατό, σε πολυπληθή και απρόσωπα δηλαδή κοινωνικά μορφώματα, θέτουν επίσης το ζήτημα της ομαδικότητας, αυτή τη φορά όμως από τη σκοπιά της ψυχανάλυσης. Παρά το γεγονός, ότι η ιδέα της πατριαρχικής ορδής, στην οποία βασίστηκε ο Freud, θεωρήθηκε αμφιλεγόμενη από τους κοινωνικούς ανθρωπολόγους, η έμπνευση του ίδιου να χρησιμοποιήσει αυτόν ακριβώς το μύθο για να αποδώσει για πρώτη φορά τη γένεση της ομαδικότητας στην αμοιβαία ταύτιση των μελών ενός ομαδικού μορφώματος, σφράγισε δια παντός κάθε μεταγενέστερη ψυχαναλυτική ενασχόληση με το ζήτημα της ψυχικής συγκρότησης του ομαδικού δεσμού. Στο *Τοτέμ και ταμπού* ο Freud συνδέει τον ταυτισιακό μηχανισμό με την ιδέα μιας αδιαίρετης ενοχής εξαιτίας ενός φόνου που τον διέπραξε η ομάδα ως συλλογικό υποκείμενο. Το αδιαίρετο αυτής της ενοχής αποτελεί τη βάση για τη φαντασιακή ανα-συγκόληση του διαμελισμένου και κατακερματισμένου σώματος που φαγώθηκε από τα μέλη της ομάδας, με την έννοια μιας στοματικής ταύτισης, άρα και τη βάση για τη φαντασιακή συγκρότηση της ομαδικότητας.

Στο *Ψυχολογία των μαζών και ανάλυση του Εγώ* ο Freud επανέρχεται στην ιδέα της ταύτισης, στην ιδέα δηλαδή αυτής της ασυνείδητης δια-ψυχικής αλληλο-διείσδυσης των υποκειμένων. Το ταυτισιακό όμως πρότυπο αλληλλάζει. Δεν είναι πια η πατροκτονία και ο κανιβαλισμός, αλλά η αμοιβαία δι-εγωική ταύτιση των μελών της ομάδας στη βάση της ταύτισής τους με ένα κοινό προβλητικό στόχο, πάνω στον οποίο προβάλλεται το Ιδεώδες του Εγώ ενός εκάστου. Ο συνδετικός κρίκος εδώ είναι ο κοινός και αδιαίρετος προβλητικός στόχος: ο ηγέτης, η πατρίδα, το θρησκευτικό δόγμα, το κόμμα.

Όταν ο Didier Anzieu, πολύ αργότερα, θα πει ότι η ομάδα δεν υπάρχει παρά μόνο ως ασυνείδητη φαντασιωτική συν-κατασκευή των ατομικών υποκειμένων που τη συνθέτουν, ως αυταπάτη ομαδικότητας και ως ομαδική αυταπάτη (Anzieu, 1975), δεν θα πει κάτι διαφορετικό, με την έννοια ότι η ίδια η ομάδα μερικές φορές μπορεί να καταλαμβάνει τη θέση ενός κοινού Ιδεώδους του Εγώ για τα μέλη της.

Τόσο στο *Τοτέμ και ταμπού* όσο και στο *Ψυχολογία των μαζών και ανάλυση του Εγώ*, αλλά και στο *Η δυσφορία μέσα στον πολιτισμό*, με το οποίο ο Freud εισάγει ένα τρίτο εξηγητικό σχήμα για την ψυχογένεση της ομαδικότητας, βασισμένο στην αρχή της αμοιβαίας παραίτησης από την άμεση ικανοποίηση των ενορμητικών στόχων, υπάρχει ένα κοινό χαρακτηριστικό: ότι το ατομικό υποκείμενο εξαφανίζεται μέσα στη μάζα, στο πλήθος, στην ομάδα. Το συλλογικό καταπίνει τρόπον τινά το ατομικό, για να αντιστρέψουμε αυτή τη φανταστική εικόνα της κανιβαλικής ενσωμάτωσης που βρίσκουμε στο κείμενο του 1912: Η ιδέα, με άλλα λόγια, είναι ότι στην ομάδα το άτομο ομαδοποιείται.

Αν θυμηθούμε αυτό που είχε γράψει ο Anzieu, ότι «τα ανθρώπινα υποκείμενα πηγαίνουν στις ομάδες

κατά τον ίδιο τρόπο που όταν κοιμούνται ονειρεύονται» (Anzieu, 1975), και αν παίξουμε λίγο με τη σκέψη μιας υποθετικής αναλογίας ανάμεσα στην ψυχαναλυτική εργασία σε ομάδα και στην ανάλυση του ονείρου όπως μας την κληροδότησε ο Freud, ως αντιστροφή δηλαδή της ψυχικής διαδικασίας ονειρικής παραγωγής, προκειμένου να ανεληκυστεί αυτό που κρύβεται στον πυθμένα του ονειρικού αφηγήματος, δεν θα μπορούσαμε να πούμε, ότι αν αποσκοπεί σε κάτι η ομαδική ανάλυση αυτό τελικά δεν είναι άλλο από την απο-ομαδοποίηση του ατομικού υποκειμένου;

Η ιδέα της πρωτοκαθεδρίας του ομαδικού και της συνακόλουθης απο-υποκειμενοποίησης του ατομικού υποκειμένου στην ομαδική κατάσταση παραμένει διάχυτη και στις θεωρίες που ανέπτυξαν τη δεκαετία του '40 τόσο ο Bion όσο και ο Foulkes. Η αινιγματική έννοια του *πρωτοψυχικού συστήματος* (protomental) αποτελεί ίσως το αποκορύφωμα αυτής της αντίληψης. Ο ίδιος το ορίζει ως «*ένα όλην μέσα στο οποίο το σωματικό, το ψυχολογικό και το ενδο-ψυχικό παραμένουν αδιαφοροποίητα*» (Bion, 1961, σελ. 66). Ο Bion είχε ως γνωστόν την ιδιοφυή και εξαιρετικά πρωτότυπη ιδέα –για τα πρώτα μεταπολεμικά τουλάχιστον χρόνια– να αποδώσει ακόμα και ορισμένες οργανικές νόσους όπως η φυματίωση στην ασυνείδητη ψυχική επιρροή της ομάδας.

Λίγες βδομάδες μετά το θάνατο του Freud και λίγους μήνες μετά την έναρξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, το 1940, δημιουργείται στο Λονδίνο μια από τις πρώτες εστίες της ψυχαναλυτικής ανακάλυψης της ομάδας. Του μορφώματος δηλαδή εκείνου που σε αντιδιαστολή προς τη μάζα ή προς άλλα κοινωνικά μορφώματα, όπως ο στρατός ή η εκκλησία, η συναισθηματική συμμετοχή σ' αυτό εμπλέκει τα άτομα μ' ένα πιο ολοκληρωμένο και προσωπικό τρόπο και συνακόλουθα παρουσιάζει μια πολύ πιο σύνθετη εσωτερική ζωή, οφειλόμενη ιδιαίτερα στην οριζόντια διάσταση των δι-υποκειμενικών σχέσεων, σ' εκείνη δηλαδή που αναπτύσσεται ανάμεσα στο σύνολο των συμμετεχόντων σε μια ομαδική κατάσταση. Η σημαντικότερη όμως συμβολή των ανακαλύψεων που συντελούνται στο Λονδίνο εκείνα τα χρόνια έχει να κάνει με την επινόηση του ομαδικού ψυχαναλυτικού πλαισίου που αναδεικνύει αυτήν ακριβώς τη συνθετότητα και καθιστά δυνατή την έρευνα και την κλινική των ομάδων. Δύο ήταν οι πρωταγωνιστές αυτών των ανακαλύψεων, ο Foulkes και ο Bion, ψυχίατροι και ψυχαναλυτές και οι δυο, με διαφορετικές όμως καταβολές και ευαισθησίες.

Ο Bion κατέδειξε τις ομοιότητες που παρουσιάζει η ψυχική ζωή των ομάδων με τα φαινόμενα που περιέγραψε η Melanie Klein στις θεωρίες της για τα μερικά αντικείμενα, τα ψυχωτικά άγχη και τις πρωτογενείς άμυνες. Ο ίδιος διέκρινε δυο μορφές ψυχικής λειτουργίας στις ομάδες: την ομάδα έργου, όπου πρωτοστατούν οι απαιτήσεις των δευτερογενών διαδικασιών που συνδέονται με τους στόχους της

ομάδας και την οργάνωση του έργου της και τη βασική ομάδα, όπου προΐστανται οι πρωτογενείς διαδικασίες με τη μορφή βασικών υποθέσεων σε ένταση με την ομάδα έργου. Οι βασικές υποθέσεις χρησιμοποιούνται από τα μέλη της ομάδας ως τεχνικές αντιμετώπισης των δυσκολιών που αυτά συναντούν και ιδιαίτερα την αποφυγή της ματαίωσης, που είναι συμφυής με τη μάθηση μέσα από την εμπειρία. Οι βασικές υποθέσεις είναι επίσης ομαδικές αμυντικές αντιδράσεις ενάντια στα ψυχωτικά άγχη, τα οποία ενεργοποιούνται με την παθινδρομηση που επιβάλλει στο άτομο η ομαδική κατάσταση (Bion, 1961).

Ο δεύτερος μεγάλος πρωταγωνιστής αυτής της περιόδου στο Λονδίνο είναι ο Foulkes, ο ιδρυτής της ομαδικής ανάλυσης. Οι κύριες ιδέες που διέπουν τη θεωρία και την πρακτική της ομαδικής ανάλυσης σύμφωνα με τον Foulkes είναι η ομάδα ως ολότητα, η έμφαση στο εδώ-και-τώρα, το ότι λαμβάνεται υπόψη μόνο η μεταβίβαση της ομάδας πάνω στον αναλυτή και όχι οι ομαδικές ή οριζόντιες μεταβιβάσεις, η ιδέα ότι υπάρχει μια ασυνείδητη αντήχηση ανάμεσα στα μέλη μιας ομάδας, και τέλος, η ιδέα της ομάδας ως ψυχικής μήτρας και πλαισίου αναφοράς όλων των αλληλεπιδράσεων (Foulkes, 1964).

Όμως οι θεωρίες για την ομάδα, τόσο του Bion όσο και του Foulkes, είναι θεωρίες, όπου το υποκείμενο, με οτιδήποτε το εξατομικεύει (την ιστορία του, την ιδιοσυγκρασία των ενορμήσεων, των αναπαραστάσεων και των αμυνών του) μοιάζει να χάνεται μέσα στην προσοχή που στρέφεται σχεδόν αποκλειστικά στην ομάδα ως ξεχωριστή οντότητα. Μόνον όταν αναγνωρίστηκε στην ομάδα η ιδιότητά της ότι αποτελεί ένα ψυχικό αντικείμενο για τα μέλη της, μπόρεσε να ξεκινήσει μια προσπάθεια να μελετηθούν οι συναρθρώσεις της ομάδας με το ατομικό υποκείμενο, θεωρούμενο ως υποκείμενο της ομάδας (Kaës, 2004).

Ένας άλλος ψυχαναλυτής που ασχολήθηκε με την ομάδα –στην Αργεντινή– στα τέλη της δεκαετίας του '40, εισάγοντας πρωτοποριακές για την εποχή του έννοιες και θεωρίες, ήταν ο Enrique Pichon-Rivière. Μια από τις έννοιες αυτές είναι του φερέφωνου. Το φερέφωνο, κατά τον Pichon-Rivière, μεταφέρει στο προσυνείδητό μια ασυνείδητη ομαδική φαντασίωση και την εκφράζει λεκτικά ή προ-λεκτικά, ως δήλωση που συνοψίζει τα συγκεχυμένα και αδιαφοροποίητα λόγια ως συναισθήματα ενός χορού αρχαίας ελληνικής τραγωδίας. Η έννοια του φερέφωνου εγγράφεται στο πλαίσιο της θεωρίας του Pichon-Rivière περί αποθέματος, στην οποία ο ίδιος οδηγήθηκε μέσα από την επαφή του με τους ψυχωτικούς και τις οικογένειές τους. Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή, οι αποθέτες (η ομάδα) αποθέτουν την κοινή ασυνείδητη φαντασίωση, το απόθεμα, μέσα στον αποθεματοφύλακα (στον άρρωστο). Δυο ακόμα πολύ σημαντικές έννοιες που εισήγαγε ο Pichon-Rivière είναι η έννοια της εσωτερικής ομάδας και η έννοια του δεσμού (Pichon-Rivière, 1971).

Ο Jose Bleger είναι ο δεύτερος Αργεντινός ψυχαναλυτής που με το έργο του σφράγισε και αυτός την πορεία ανάπτυξης της ψυχαναλυτικής ψυχοθεραπείας ομάδας (Bleger, 1970). Έγινε γνωστός για τη θεωρία του περί πλαισίου και για τη διάκριση που ο ίδιος πρότεινε ανάμεσα στις έννοιες της συγκρητιστικής κοινωνικότητας και της κοινωνικότητας δι' αλληλεπίδρασης, αναφορικά με τη δι-υποκειμενική σύνδεση και την ψυχολογική σύσταση της κοινωνικότητας.

Στη Γαλλία το χρονικό ορόσημο για την έναρξη των πρώτων προσπαθειών ψυχαναλυτικής θεωρητικοποίησης της ομάδας συμπίπτει με μια ιστορικής σημασίας δημοσίευση του J.-B. Pontalis το 1963 με τίτλο Η μικρή ομάδα ως αντικείμενο. Στο συγκεκριμένο κείμενο ο συγγραφέας παρουσιάζει την ομάδα ως αντικείμενο ενορμητικών επενδύσεων και ασυνείδητων αναπαραστάσεων, με άλλα λόγια, την ομάδα ως ψυχικό αντικείμενο. Λίγο αργότερα, το 1966, ο Didier Anzieu θα υποστηρίξει ότι η ομάδα αποτελεί μια μορφή φανταστικής πραγμάτωσης ασυνείδητων επιθυμιών κατά το πρότυπο του ονείρου και την ιδέα της ομάδας ως συλλογικής αυταπάτης (Anzieu, 1975). Ο ίδιος θα αναπτύξει επίσης τη θεωρία περί ομαδικού περιβλήματος.

Στα τέλη της δεκαετίας του '60, ένας άλλος Γάλλος ψυχαναλυτής, ο René Kaës, εισάγει την έννοια του ομαδικού ψυχικού οργάνου (Kaës, 1976). Η έννοια αυτή υπονοεί ότι το ομαδικό μόρφωμα συνιστά μια διακριτή και σχετικά αυτόνομη βαθμίδα συλλογικής ψυχικής οργάνωσης και λειτουργίας. Παρόλα αυτά, ο ίδιος επιμένει ότι το ατομικό υποκείμενο δεν αφομοιώνεται ποτέ πλήρως από το ομαδικό υποκείμενο. Άλλες βασικές έννοιες στη θεωρία του Kaës είναι εκείνες της δι-υποκειμενικότητας, του δεσμού, του πλέον-του-ενός-άλλου, της εσωτερικής ομάδας, με την έννοια μιας ενδο-ψυχικής δι-υποκειμενικότητας, καθώς επίσης οι έννοιες της φέρουσας ή φορικής λειτουργίας (του φορέα-ομιλίας, του φορέα-συμπτώματος, του φορέα-ονείρου) και της ομαδικής συνειρμικής αλληλίσδας. Ο Kaës (1987) ανέπτυξε επίσης μια ολόκληρη θεωρία αναφορικά με τη μεταβίβαση σε ομαδικό περιβάλλον, προτείνοντας έννοιες όπως της περίθλασης, της περιθλασμένης μεταβίβασης, της δι-α-μεταβίβασης και της δια-μεταβιβαστικής ανάλυσης. Το έργο του Kaës παρουσιάζει ενδιαφέρουσες συνάψεις με θεωρίες και άλλων ψυχαναλυτών, όπως π.χ. του Pichon-Rivière, του Winnicott, ή της Pierra Aulagnier.

Στο πλαίσιο της ψυχαναλυτικής ψυχοθεραπείας ομάδας, εντός του οποίου εγκαινιάζονται και εκδηλώνονται οι ιδιαίτερες εκείνες εκφάνσεις του ασυνείδητου που συνδέονται με τη ζωή των ομάδων και τη ζωή στις ομάδες, αφενός καθίσταται δυνατή η επαλήθευση της θεωρίας που εξηγεί τα συγκεκριμένα φαινόμενα, ενώ αφετέρου δημιουργούνται οι προϋποθέσεις για την περαιτέρω ανάπτυξη και της ίδιας της θεωρίας που τα εξηγεί. Ως εκ τούτου, το πλαίσιο αυτό –όπως κάθε ψυχαναλυτικό πλαίσιο– εκ

των πραγμάτων αποκρυσταλλώνεται και ένα μέρος της θεωρίας την οποία καλείται να επαληθεύει εγγυώμενο ταυτόχρονα και τη μετεξέλιξή της. Άρα, εξ ορισμού, θέτει και κάποια όρια αναφορικά με το τι από την εν λόγω θεωρία και σε ποιο βαθμό μπορεί ή δεν μπορεί μέσα σ' αυτό να μετεξελιχθεί.

Από το άλλο μέρος, το ομαδικό πλαίσιο περιλαμβάνει μια πλευρά ορατή, μια πλευρά που κατεξοχήν προσφέρεται στην εξωτερική παρατήρηση, και μια άλλη πλευρά περισσότερο εσωτερική, που προσλαμβάνεται μόνο βιωματικά συνδεδεμένη κυρίως με ψυχικές εικόνες. Όπως στις περιπτώσεις της ψυχανάλυσης των παιδιών και της ψυχαναλυτικής παρατήρησης βρέφους, έτσι και στην ομάδα, η εξωτερική και παρατηρήσιμη πλευρά της πραγματικότητας έχει ιδιαίτερα μεγάλη βαρύτητα. Το γεγονός αυτό, φαίνεται να επέτρεψε, σε προσεγγίσεις που ορίζονται ως ψυχαναλυτικές, «ανοίγματα» προς άλλες προσεγγίσεις συμπεριφοριστικού χαρακτήρα, στο πλαίσιο των οποίων το ομαδικό και η δυναμική του εξετάζονται με όρους διαπροσωπικής αλληλεπίδρασης. Επίσης, η ιδέα της ιστορικότητας –κεντρικής σημασίας στον ψυχαναλυτικό τρόπο σκέψης– η οποία παραπέμπει μεταξύ άλλων (αλλά όχι μόνο) στην έννοια της μεταβίβασης, δεν αποτυπώνεται σε όλες τις κλινικές θεωρίες της ομάδας ούτε στον ίδιο βαθμό ούτε με

τον ίδιο τρόπο. Το ίδιο περίπου ισχύει και αναφορικά με τη θέση του ερμηνεύοντος υποκειμένου και τη λειτουργία της ερμηνείας.

Γενικότερα, στο πεδίο της ψυχαναλυτικής θεωρίας των ομάδων δεν υπήρξε ποτέ ένα μοναδικό και καθολικά αποδεκτό κλινικό πλαίσιο (σε αντιστοιχία προς εκείνο της κλασικής ψυχανάλυσης). Σ' αυτό συνετέλεσε και το γεγονός ότι οι διάφορες θεωρίες αναπτύχθηκαν σε πολύ διαφορετικά ιστορικο-κοινωνικά, πολιτισμικά και εθνικά περιβάλλοντα, δημιουργώντας αντίστοιχους ισχυρούς ταυτισιακούς και ταυτοτικούς πόλους. Το μοντέλο δηλαδή εξέλιξης της ψυχαναλυτικής θεωρίας των ομάδων διεθνώς μοιάζει να αντανakηλά, θα έλεγα, το κατεξοχήν χαρακτηριστικό του ίδιου του αντικειμένου στο οποίο αναφέρεται, δηλαδή της ομάδας: Τη διαφορετικότητα ως προς τη σύνθεση, που στηρίζει όμως την επιβίωσή της στη φαντασίωση μιας ενότητας, η οποία στην πραγματικότητα δεν υπάρχει, ή για την ακρίβεια παραμένει διαρκώς υπό αναζήτηση.

Κλήμης Ναυρίδης

Καθηγητής Ψυχολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών
Ψυχαναλυτής, τακτικό μέλος της ΕΕΨΨ
Ομαδικός αναλυτής, τακτικό μέλος της SFPPG

Βιβλιογραφία

- Anzieu D., 1975, *Le groupe et l'inconscient. L'imaginaire groupal*. Paris: Dunod.
- Bion W. -R., 1961, *Experiences in Groups*. London: Tavistock Publications Ltd.
- Bleger J., 1970, *Le groupe comme institution et le groupe dans les institutions*, in, Kaës R., Bleger J. et al, 1988, *L'institution et les institutions. Etudes psychanalytiques*. Paris: Dunod.
- Enriquez E., 1983, *De la horde à l'Etat*. Paris: P.U.F.
- Foulkes S. H., 1964, *Therapeutic group analysis*. London: Allen and Urwin. (2004), *La groupe-analyse*. Paris: Petite Bibliothèque Payot.
- Freud S., 1912, *Totem und Tabu*. (1975), *Totem et Tabou*, Paris: Payot.
- Freud S., 1921, *Massenpsychologie und Ich-Analyse*. (1973), *Psychologie collective et analyse du Moi*, in, Freud S., *Essais de psychanalyse*, Paris: Payot.
- Freud S., 1927, *Die Zukunft einer Illusion*. (1971), *L'avenir d'une illusion*, Paris: P.U.F.
- Freud S., 1930, *Das Unbehagen in der Kultur*. (1971), *Malaise dans la civilisation*, Paris: P.U.F.
- Kaës R., 2004, *Les théories psychanalytiques du groupe*. Paris: P.U.F. (2008), *Οι ψυχαναλυτικές θεωρίες της ομάδας*. Αθήνα: «Δαίδαλος» - Ι. Ζαχαρόπουλος.
- Kaës R., 1987, *La diffraction des groupes internes*, Rivista Italiana di Gruppoanalisi, Vol. II (I), 39-58.
- Kaës R., 1976, *L'appareil psychique groupal. Constructions du groupe*, Paris: Bordas.
- Ναυρίδης Κ., 2005, *Ψυχολογία των ομάδων. Κλινική ψυχοδυναμική προσέγγιση*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Pichon-Rivière E., 1971, *El proceso grupal. Del psicoanalisis a la psicologia social*. Buenos Aires: Nueva Vision.
- Pontalis J.-B., 1963, *Le petit groupe comme objet*. Les Temps Modernes, 211, 1057-1069.

ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ, ΤΡΑΥΜΑ ΚΑΙ ΣΟΒΑΡΗ ΨΥΧΟΠΑΘΟΛΟΓΙΑ

XVIII FORUM ΤΗΣ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑΣ
ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΩΝ ΕΤΑΙΡΕΙΩΝ (IFPS)
ΚΑΟΥΝΑΣ, 17-19 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 2014

Το κείμενο που ακολουθεί γράφτηκε, μεταξύ άλλων, και ως «κάλισμα» στο XVIII Forum, το οποίο ολοκληρώθηκε πριν την έκδοση του ανά χείρας τεύχους των Διαλόγων. Ωστόσο αποδίδει με σαφήνεια την ιδιαίτερη συλλογική ψυχική εργασία μιας ομάδας – της Εταιρείας του Κάουνας- ως μέρους μιας νέας, τραυματισμένης κοινωνίας που προσπαθεί να εμβαθύνει στην επεξεργασία των τραυμάτων της, μέσω της δημιουργίας συνδέσεων, πραγματικών και νοητών. Στο επόμενο τεύχος των Διαλόγων θα γίνει εκτενής αναφορά στις εργασίες του Forum και τη συμμετοχή της ΕΕΨΨ σε αυτές.

Η Εταιρεία Μελέτης της Ψυχανάλυσης και της Ψυχοθεραπείας του Κάουνας της Λιθουανίας πραγματοποίησε σχετικά πρόσφατα ένα Συμπόσιο με θέμα τις σοβαρές αλλαγές στην ταυτότητα που συμβαίνουν σε μια κοινωνία που αλλιάζει ραγδαία. Στα τελευταία εκατό χρόνια η Λιθουανία υπέστη πολλές και μεγάλες αλλαγές: ανεξαρτησία, Σοβιετική κατοχή, ξανά ανεξαρτησία και, εντέλει, συμμετοχή στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Στο Συμπόσιο εκείνο είχαμε την ευκαιρία να μιλήσουμε για την τραυματική εμπειρία και το πώς επηρεάζει την προσωπικότητα του υποκειμένου. Τότε δεν φανταζόμασταν ότι θα φιλοξενούσαμε το XVIII Forum της IFPS και ότι το Συμπόσιο θα αποτελούσε μια εισαγωγή στο θέμα του Forum.

Τώρα έχουμε την ευχαρίστηση να προσκαλέσουμε εκείνους που εργάζονται στον χώρο της ψυχανάλυσης και της ψυχοθεραπείας και γενικότερα τους επαγγελματίες της ψυχικής υγείας, στο **XVIII Forum της Διεθνούς Ομοσπονδίας Ψυχαναλυτικών Εταιρειών** που θα γίνει στο Κάουνας από τις 17 έως

και τις 19 Σεπτεμβρίου του 2014.Τους προσκαλούμε σε συζήτηση και στοχασμό στο θέμα: **Ψυχανάλυση, τραύμα και σοβαρή ψυχοπαθολογία.**

Η ψυχανάλυση προσπάθησε από το ξεκίνημά της, στο τέλος του 19^{ου} και την αρχή του 20^{ου} αιώνα να εμβαθύνει στα μυστικά της ανθρώπινης ψυχής και τους μηχανισμούς της. Όπως γνωρίζουμε, αρχικά θεώρησε ότι η επίλυση του Οιδιποδείου συμπλέγματος θα αποτελούσε σταθερή ασπίδα απέναντι σε οποιοδήποτε τραυματισμό. Ωστόσο η ψυχαναλυτική θεωρία συνέχισε την ανάπτυξή της μέσα στον 20^ο αιώνα που σηματοδεύτηκε από δυο παγκόσμιους πολέμους, την ακμή και την παρακμή ολοκληρωτικών καθεστώτων, πολιτικές καταρρεύσεις σε διάφορα κράτη και σε διαφορετικές ηπείρους, θρησκευτικό φανατισμό και τρομοκρατία. Επίσης, τώρα, στον 21^ο αιώνα, υπάρχει πια απίστευτα εύκολη πρόσβαση σε κάθε είδος πληροφορίας και αυτό φέρνει το κάθε τι που συμβαίνει στον κόσμο πολύ κοντά στον καθένα. Ο υψηλός ρυθμός και η ταχύτητα της ζωής δεν αφήνουν χρόνο για σκέψη σχετικά με τον κόσμο όπου ζούμε. Η επενέργεια του εξωτερικού κόσμου στον εσωτερικό κόσμο του καθενός είναι παραπάνω από φανερή. Το ψυχικό τραύμα απέκτησε ιδιαίτερη σημασία για την ψυχανάλυση, παρόλο που ως έννοια δεν έχει οριστεί επαρκώς –τραύμα αποτελεί τόσο η παραμέληση ενός βρέφους όσο και η έκθεση ενός ενήλικου σε βία.

Σημαντικά ερωτήματα για την ψυχανάλυση σήμερα είναι: κατά πόσο ένα κοινωνικό τραύμα μπορεί να είναι μοιραίο για τη ζωή ενός ατόμου; μπορεί να μεταδοθεί, και μάλιστα από γενεά σε γενεά; -και πώς; Το παιδικό τραύμα είναι πάντα πιο καταστροφικό από εκείνο που συμβαίνει στην ενήλικη ζωή; Πιστεύουμε ότι χρειαζόμαστε περισσότερες γνώσεις σχετικά με το πώς το τραύμα επηρεάζει τις ψυχικές δομές, τις σχέσεις, την ταυτότητα. Επίσης για το πώς να ορίσουμε και να μετρήσουμε τη σοβαρότητά του. Και για τη σχέση του με τη σοβαρή ψυχοπαθολογία και τις δυνατότητες θεραπείας του.

Είναι δύσκολο να μιλήσει και να γράψει κανείς για το τραύμα, επειδή αυτό μπορεί να φέρει στο μυαλό προσωπικές τραυματικές εμπειρίες. Είναι δύσκολο να ακούσει το τραύμα, αφού η ενσυναίσθηση με το θύμα είναι βίωμα σκληρό, εξαντλητικό, βίωμα απόγνωσης. Ωστόσο ο ψυχαναλυτής-ψυχοθεραπευτής έρχεται καθημερινά σε επαφή με τραυματισμένους ασθενείς. Η κλινική πρακτική με τραυματισμένους, σοβαρά διαταραγμένους ασθενείς θα αποτελέσει, ελπίζουμε, το επίκεντρο του Forum στο Κάουνας.

Το σημαντικότερο ζήτημα είναι βέβαια το θεραπευτικό, και το σημαντικό στη θεραπεία είναι ο

διάλογος, η κατανόηση, η αποκατάσταση σχέσεων. Πιστεύουμε πως το Forum είναι ο κατάλληλος τόπος για την ανταλλαγή και τον διάλογο ανάμεσα σε συναδέλφους, σχετικά με την κατανόηση των κλινικών και θεραπευτικών μας βιωμάτων.

Ίσως, από αυτή τη σκοπιά, έχει συμβολική σημασία το ότι το Forum για το τραύμα οργανώνεται με τη συνεργασία τριών Εταιρειών: Institut for Psychoterapi (Νορβηγία), Therapea Society (Φινλανδία) και Εταιρεία Μελέτης της Ψυχανάλυσης και της Ψυχοθεραπείας του Κάουνας (Λιθουανία).

Η Εταιρεία του Κάουνας εξελίχθηκε σταδιακά από ομάδα επαγγελματιών της ψυχικής υγείας που ενδιαφέρονταν για την ψυχανάλυση, το 1994 –την εποχή που η Λιθουανία είχε κερδίσει την ανεξαρτησία της από τη Σοβιετική Ένωση– σε πλήρες μέλος της IFPS στο XV Forum του 2008 στο Santiago της Χιλής.

Ως σήμα του XVIII Forum επιλέξαμε τη «Φιλία», έναν πίνακα του πιο γνωστού Λιθουανού ζωγράφου, του Μ.Κ. Ciurlionis. Στον πίνακα η φιλία που μπορούμε να προσφέρουμε ο ένας στον άλλο εικονίζεται σαν τον ήλιο που φωτίζει και ζεσταίνει το δρόμο της ζωής μας.

Ο Μ.Κ. Ciurlionis εγκατέλειψε κάποια στιγμή την τέχνη του εξαιτίας της σοβαρής του κατάθλιψης, αλλά άφησε σπουδαίους συμβολιστικούς πίνακες, οι περισσότεροι από τους οποίους βρίσκονται στο Εθνικό Μουσείο Τέχνης Μ.Κ. Ciurlionis στο Κάουνας.

Στο Κάουνας βρίσκεται και το Μουσείο των Διαβόλων, με εικόνες Διαβόλων από όλα τα μέρη του κόσμου. Αυτό, και με την ευκαιρία του Forum, ίσως φέρνει στο μυαλό τους εσωτερικούς δαίμονες των ασθενών μας, τους οποίους αναζητούμε, προσπαθούμε να αναγνωρίσουμε και να κατανοήσουμε. Το Κάουνας είναι η δεύτερη σε μέγεθος πόλη της Λιθουανίας, στη συμβολή των ποταμών Νεμούνας και Νέρις.

Κλείνοντας αυτό το κείμενο για το Forum σε ένα ελληνικό ψυχαναλυτικό έντυπο, δεν μπορώ να μη θυμηθώ το Forum της Αθήνας το 2010. Ήταν το πρώτο στο οποίο συμμετείχα και έχω κρατήσει μια πολύ ζωηρή ανάμνηση από τον πλούτο και την ποιότητα του διαλόγου που πέτυχε να οργανώσει και από την ίδια την πόλη. Ελπίζουμε πως το Κάουνας θα αποτελέσει εξίσου έναν τόπο κατάλληλο για ανταλλαγή εμπειριών, διάλογο και ευχαρίστηση.

Zivile Paulauskiene

Ψυχίατρος, Ψυχαναλυτική Ψυχοθεραπεύτρια
Μέλος της Συντακτικής Επιτροπής του περιοδικού
International Forum of Psychoanalysis
Μέλος της Οργανωτικής Επιτροπής XVIII Forum

Μετάφραση: Γρ. Μ.

ΟΥΨΕΙΣ ΤΗΣ ΣΕΞΟΥΑΛΙΚΟΤΗΤΑΣ

Οι σκέψεις που ακολουθούν γράφτηκαν για τους «Διαλόγους» με αφητηρία το Σεμινάριο «Όψεις της Σεξουαλικότητας» που διοργάνωσε η Επιτροπή Σεμιναρίων της ΕΕΨΨ (Στ. Τουρνής, Γρ. Μανιαδάκης) την Ακαδημαϊκή περίοδο 2013-14. Το Σεμινάριο επιχείρησε να προσεγγίσει κλινικά και θεραπευτικά ζητήματα όπως η σχέση της σεξουαλικότητας με το τραύμα, η διαπλοκή του οιδιποδειακού και του προοιδιποδειακού στοιχείου, η ομοφυλοφιλία, η διαστροφή, καθώς και οι εκφάνσεις της σεξουαλικότητας στην αναλυτική κατάσταση. Εισηγητές στο Σεμινάριο ήταν οι Ε. Βλάχακη, Κ. Εμμανουηλίδης, Ε. Καλλιτεράκη, Χ. Καραμανωλάκη, Γ. Παπαβασιλείου, Κ. Ταϊφανίδη, Στ. Τουρνής και Π. Χατζητάσκος.

Ακόμη κι αν η ψυχανάλυση γεννήθηκε ως θεωρία της ψυχοσεξουαλικής ανάπτυξης, η ανθρώπινη σεξουαλικότητα και η ερωτική φαντασία δεν έχουν ακόμη ερμηνευθεί σε βάθος. Ο Freud, του οποίου οι θεωρίες επί του θέματος έχουν επηρεάσει βαθύτατα την σκέψη των επιγόνων του, δεν σταμάτησε καθόλη την διάρκεια της ζωής του να την μελετά, χωρίς να θεωρήσει ποτέ την εργασία του σ' αυτόν τον τομέα της ανθρώπινης ζωής ολοκληρωμένη. Ακολουθώντας τον Freud (1905) μπορούμε π.χ. να πούμε ότι "από ψυχαναλυτικής απόψεως το αποκλειστικό ενδιαφέρον των ανδρών για τις γυναίκες είναι επίσης ένα πρόβλημα που έχει ανάγκη διασαφήνισης και δεν αποτελεί αυταπόδεικτο γεγονός." Σύμφωνα με την Chodorow, για παράδειγμα, "υπάρχει έλλειμμα κλινικών δεδομένων που να εστιάζουν στην ετεροσεξουαλικότητα και μιας θεωρίας για την ετεροσεξουαλικότητα".

Στην καθημερινή κλινική πρακτική μας ακούμε και μιλάμε με τους θεραπευόμενούς μας για τη σεξουαλικότητά τους ανακατασκευάζοντας ενίοτε μαζί τους την ψυχοδυναμική της. Φυσικά αναλαμβάνουμε αυτό το έργο έχοντας κατά νου ότι η θεώρησή της (ως "φυσιολογικής", "αντεστραμμένης", η "διαστροφικής") επηρεάζεται πάντα και από κοινωνικούς και πολιτισμικούς παράγοντες.

Η γυναικεία σεξουαλικότητα παρέμεινε για πολλές δεκαετίες "σκοτεινή" η παρανοημένη. Τις τελευταίες δεκαετίες η αυξανόμενη αρθρογραφία γυναικών ψυχαναλυτριών, εμπλούτισε, διαφώτισε και σε πολλές περιπτώσεις, μετασχημάτισε την αντίληψή μας επί του θέματος συνολικά. Επίσης οι φωνές ανδρών και γυναικών ψυχαναλυτών που αναγνωρίζουν ανοιχτά τον ομοφυλόφιλο προσανατολισμό τους, αρχικά αποκλεισμένων από τα "επίσημα" ψυχαναλυτικά περιοδικά, έδωσαν μαζί με άλλους, αρθρογραφία που παρουσίασε νέους τρόπους κατανόησης και συνακόλουθα κλινικής στάσης έναντι των ομοφυλόφι-

λων θεραπευομένων μας, συμβάλλοντας στην αποκατάσταση της για δεκαετίες χαμένης "ουδετερότητας" μας απέναντί τους.

Η σεξουαλικότητα είναι η πλέον πλαστική γλώσσα εντός της οποίας περιχαράκωνεται ο φόβος της ύπαρξης, όταν αναμετράται με την αδυναμία. Η σεξουαλικότητα δεν τοποθετείται στο ίδιο επίπεδο με τις άλλες λειτουργίες του ατόμου, καθώς οι προθέσεις της τις ξεπερνούν, εφόσον σκοπός της είναι η συνέχιση των ειδών. Ο Freud το επιβεβαιώνει λέγοντας: «Το άτομο στην πραγματικότητα φέρει μια διπλή ύπαρξη: μια για να υπηρετήσει τους δικούς του σκοπούς κι μια άλλη ως κρίκος σε μια αλυσίδα, που την υπηρετεί αντίθετα με την θέλησή του η τουλάχιστον ακούσια» (1914). Ισχυρίζεται πως υπάρχουν δύο τρόποι να κατανοηθεί η σεξουαλικότητα. «Με τον ένα τρόπο το άτομο είναι το πρωτεύον, η σεξουαλικότητα είναι μια από τις δραστηριότητές του και η σεξουαλική ικανοποίηση μια από τις ανάγκες του. Από την άλλη άποψη είναι μια δραστηριότητα των ειδών που τοποθετεί το άτομο σε μια αλυσίδα γενεών και τον ορίζει ως παροδικό εξάρτημα στο οιονεί αθάνατο σπερματικό πλάσμα» (1915).

Ο Bion συζητώντας, στο πλαίσιο μιας εποπτείας, το θέμα της σεξουαλικότητας μιας γυναίκας παρατηρεί: "είναι δύσκολο να περιγραφεί για τι πράγμα μιλά, αλλά αισθάνομαι ότι μιλά για ένα είδος «ανάγκης να υπάρχει» (urge to exist). Κι αυτή η ανάγκη είναι παντελώς αδιάφορη για τα ανθρώπινα όντα, αδιαφορεί αν θα πεθάνουμε στη γέννηση η με οποιοδήποτε άλλο τρόπο. Οι γονείς της πιεσμένοι απ αυτήν την ανάγκη γέννησαν ένα παιδί, θέλοντας και μη. Έτσι και η ίδια, προϊόν αυτής της ανάγκης, βρίσκεται τώρα στο έλεός της. Φοβάται να είναι κατάμονη με αυτήν την ανάγκη να υπάρχει, που αδιαφορεί για το τι της συμβαίνει- είναι εντελώς ανελέητη. [...] Αυτή η παρόρμηση [...] αδιαφορεί για το τι θα της συμβεί, αρκεί η ζωή να συνεχιστεί."

Υπό αυτή την έννοια, ο Bion συναντάται με τις σκέψεις του Freud για τη "διπλή" ζωή της σεξουαλικότητας. Πιστεύω πως χρειάζεται να αποδώσουμε ιδιαίτερη κλινική σημασία στην διατύπωση αυτή του Bion καθώς θα μας επιτρέψει να πλησιάσουμε περισσότερο το άγχος που βασανίζει πολλούς ασθενείς μας, ένα άγχος που προσπαθούν να μας περιγράψουν με διάφορους τρόπους.

Ο τρόπος με τον οποίο αντιλαμβάνονται την σεξουαλικότητα ο Freud και ο Bion, την καθίστα προνομιακή περιοχή, στην οποία μπορούν να εκφραστούν τόσο η επιθυμία όσο και ο φόβος της ύπαρξης μαζί με το φόβο και την επιθυμία να συναντηθούμε με την πραγματικότητα.

Σταμάτης Τουρνής

Ψυχίατρος, Διευθυντής Α΄ ΨΝΑ
Ψυχαναλυτής, τακτικό μέλος της ΕΕΨΨ

Jean – Michel Quinodoz

«Πώς να διαβάσω τον Φρόυντ. Οδηγός ανάγνωσης του φροϋδικού έργου»

Κέδρος, 2013. Σελ. 456

Μετάφραση: Δέσποινα Ανδροπούλου

Ο Σίγκμουντ Φρόυντ δεν υπήρξε μόνο ο δημιουργός της ψυχανάλυσης, αλλά και ένας εξαιρετικός συγγραφέας. Το έργο που άφησε πίσω του είναι τεράστιο και πολυσύνθετο. Οι ψυχαναλυτικές του εργασίες αποτελούν ένα σύνολο εικοσιτεσσάρων τόμων (Standard Edition), ενώ συμπεριλαμβάνοντας τις προψυχαναλυτικές του εργασίες και την αλληλογραφία του, φθάνουμε σε ένα σύνολο περίπου εκατό τόμων. Άλλωστε η αρχή που ακολούθησε στη ζωή του ήταν «ούτε μία ημέρα χωρίς να γράψω έστω μία γραμμή».

Γνωρίζουμε ότι τα κείμενα του Φρόυντ αποτελούν τη βάση κάθε θεωρητικού προγράμματος εκπαίδευσης στην ψυχανάλυση, σε όλες τις ψυχαναλυτικές εταιρείες ανά την υφήλιο.

Ωστόσο, η πλήρης μελέτη των γραπτών του Φρόυντ αποτελεί ένα εξαιρετικά επίπονο και απαιτητικό έργο. Στη δύσκολη αυτή εργασία έρχεται να βοηθήσει το βιβλίο του Jean Michel Quinodoz «Πώς να διαβάσω τον Φρόυντ» που πρόσφατα (2013) εκδόθηκε στα ελληνικά από τον εκδοτικό οίκο «Κέδρος» σε μετάφραση της Δέσποινας Ανδροπούλου.

Το βιβλίο αυτό όπως αναφέρει ο συγγραφέας αποτελεί την απόληξη μιας προσωπικής και συλλογικής πορείας. Αποτελεί προϊόν της προσωπικής συνάντησης του Quinodoz με την ψυχανάλυση, τόσο σε θεωρητικό, όσο και σε κλινικό επίπεδο, καθώς και της εργασίας ενός σεμιναρίου μελέτης των έργων του Φρόυντ που ξεκίνησε ο ίδιος στο Ψυχαναλυτικό Κέντρο Ρεμόν ντε Σοσύρ στη Γενεύη και που τη συνεχίζει μέχρι σήμερα.

Μπροστά στο μεγάλο και πολυσύνθετο συγγραφικό έργο του Φρόυντ ο κάθε αναγνώστης έχει δύο επιλογές. Είτε να διαβάσει Φρόυντ με ακρίβεια και σχολαστικότητα επιλέγοντας κάθε φορά ένα άρθρο ή ένα βιβλίο ή να διαβάσει τον Φρόυντ ακολουθώντας την χρονολογία συγγραφής των κυριότερων άρθρων του αρχίζοντας από το *Μελέτες για την υστερία* (1895), μέχρι την *Επιτομή της ψυχανάλυσης* (1940). Ωστόσο, για την ολοκλήρωση της μελέτης του συνολικού φροϋδικού έργου, απαιτούνται αρκετά χρόνια. Όσον αφορά τη δεύτερη επιλογή, ο τρόπος αυτός της μελέτης των γραπτών του Φρόυντ, επιτρέπει στον αναγνώστη να κατανοήσει την εξέλιξη της σκέψης

του στο πέρασμα του χρόνου. Όμως όπως τονίζει ο Quinodoz, οι δύο αυτοί τρόποι μελέτης των έργων του Φρόυντ αλληλοσυμπληρώνονται, και αναδεικνύουν το γεγονός ότι ο Φρόυντ κατέγραφε τους ενδοιασμούς του και δεν δίσταζε να αναθεωρήσει και να τροποποιήσει τις θεωρητικές του προσεγγίσεις αυξανόμενης της κλινικής του εμπειρίας, που του επέτρεπε να εμβαθύνει ολοένα και περισσότερο, φέρνοντας στο φως νέες ανακαλύψεις. Επιπλέον, η κατά χρονολογική σειρά μελέτη των κυριότερων άρθρων του Φρόυντ παρέχει στον αναγνώστη την ευκαιρία να ανακαλύψει την απαρχή των διαφοροποιήσεων στην ψυχανάλυση και την ανάδυση διαφόρων ψυχαναλυτικών ρευμάτων.

Παρότι η συγγραφή ενός βιβλίου που θα παρουσιάζει το συνολικό το έργο του Φρόυντ αποτελεί ένα εξαιρετικά δύσκολο εγχείρημα, ο Quinodoz το έφερε εις πέρας έχοντας προφανώς ως έρεισμα την εμπειρία που απόκτησε από την οργάνωση και διεύθυνση του σεμιναρίου μελέτης των φροϋδικών έργων στο Ψυχαναλυτικό Κέντρο ντε Σοσύρ.

Ο Quinodoz συνέγραψε το βιβλίο αυτό ακολουθώντας μία χρονολογική, αλλά και μία συνδυαστική προσέγγιση των φροϋδικών κειμένων, δίνοντας προτεραιότητα στην κλινική προσέγγιση. Τα άρθρα που παρουσιάζονται και συζητούνται είναι ενταγμένα σε τρία κεφάλαια. Το πρώτο που έχει ως τίτλο «Ανακάλυψη της ψυχανάλυσης» περιλαμβάνει τα άρθρα που έγραψε ο Φρόυντ από το 1895 έως το 1910, αρχίζοντας φυσικά με το άρθρο «Μελέτες για την υστερία», που αποτελεί το ιδρυτικό έργο της ψυχανάλυσης. Το δεύτερο κεφάλαιο έχει τίτλο «Τα χρόνια της ωριμότητας» και περιλαμβάνει τα άρθρα που έγραψε ο Φρόυντ από το 1911 έως το 1920, μεταξύ των οποίων τα κείμενα για την ψυχαναλυτική τεχνική, το ναρκισσισμό, τη μεταψυχολογία, τις σεξουαλικές διαστροφές, κ.α. Τέλος, το τρίτο κεφάλαιο με τίτλο «Νέες προοπτικές» περιλαμβάνει τα κείμενα που γράφτηκαν από το 1920, έτος – καμπή στη σκέψη του Φρόυντ σχετικά με την ψυχική λειτουργία, μέχρι τον θάνατο του το 1939.

Η δομή του βιβλίου είναι αυτή που ο Quinodoz ακολούθησε κατά την μελέτη και συζήτηση των φροϋδικών κειμένων στην ψυχαναλυτική ομάδα,

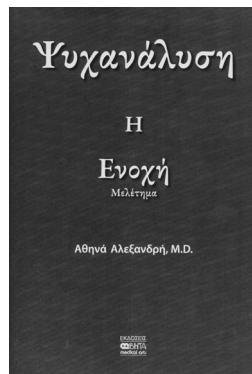
που αναφέρθηκε προηγουμένως. Έτσι, η παρουσίαση κάθε έργου αρχίζει όπως είναι φυσικό με τον τίτλο του, συνοδευόμενο από την ημερομηνία έκδοσης και από την ημερομηνία συγγραφής, εφ' όσον αυτή είναι διαφορετική. Ακολουθεί ένα εισαγωγικό κείμενο που περιλαμβάνει έναν υποδηλωτικό υπότιτλο και μία σύνοψη του έργου, καθώς και περιληπτική τοποθέτηση του άρθρου αυτού σε σχέση με το συνολικό φροϋδικό έργο. Εν συνεχεία ο συγγραφέας αναφέρει τα βιογραφικά δεδομένα που αφορούν τη ζωή του Φρόνυτ σε σχέση με το έργο που παρουσιάζει, καθώς και με το ιστορικό πλαίσιο, ενώ κάνει μνεία των βασικών επιδράσεων που περιέβαλλαν τη συγγραφή του έργου. Στην ενότητα αυτή περιλαμβάνει και τα βιογραφικά δεδομένα μαθητών του Φρόνυτ, καθώς και των βασικότερων ασθενών του. Στην επόμενη ενότητα ο Quinodoz κάνει τον σχολιασμό του έργου και στη συνέχεια παρουσιάζει την εξέλιξη των σημαντικότερων φροϋδικών εννοιών, όπως επί παραδείγματι το οιδιπόδειο σύμπλεγμα. Η παρουσίαση κάθε έργου κλείνει με δύο ακόμη ενότητες, αυτή που αναφέρεται στους μεταφροϋδικούς, που περιλαμβάνει τις σημαντικότερες αναπτύξεις και εξελίξεις των ιδεών του Φρόνυτ από τους πιο κοντινούς μαθητές του καθώς και από τους πιο σημαντικούς ψυχαναλυτές που τον διαδέχθηκαν μέχρι και σήμερα, καθώς και τη χρονολόγηση των φροϋδικών εννοιών, όπου αναφέρονται οι κυριότερες έννοιες στο κείμενο που μελετήθηκε, τη στιγμή που Φρόνυτ τους αποδίδει την υπόσταση της ψυχαναλυτικής έννοιας.

Ο Quinodoz χρησιμοποιώντας γλώσσα απλή που μοιάζει στην καθομιλούμενη, και εστιάζοντας στο ουσιαστικό των άρθρων, παρουσιάζει το κάθε έργο με τρόπο που, όπως ο ίδιος φιλοδοξεί και τελικά το καταφέρνει, να προκαλεί την περιέργεια του αναγνώστη ώστε αυτός να επιθυμεί τελικά να διαβάσει το πλήρες κείμενο. Το βιβλίο αυτό βέβαια δεν υποκαθιστά τα γραπτά του Φρόνυτ, αποτελεί όμως μία προσιτή και έγκυρη εισαγωγή στο εξαιρετικά πλούσιο και πολυσύνθετο φροϋδικό έργο. Γι' αυτό και απευθύνεται σε όλους: σε ψυχαναλυτές, ψυχοθεραπευτές, αλλά και στο ευρύ κοινό που ενδιαφέρεται να έλθει, ίσως για πρώτη φορά, σε επαφή με το έργο του Φρόνυτ και κατ' επέκταση με την ψυχανάλυση.

Θα κλείσω με τον χαρακτηρισμό που ο ίδιος ο συγγραφέας δίνει στο βιβλίο, αυτόν του ταξιδιωτικού οδηγού, που φυσικά όσο καλός και να είναι δεν μπορεί να υποκαταστήσει το πραγματικό ταξίδι της εξερεύνησης των φροϋδικών κειμένων. Ωστόσο, ένας καλός ταξιδιωτικός οδηγός, όπως είναι αυτό το βιβλίο, σου δίνει τη δυνατότητα να μεγιστοποιήσεις τη γνώση και την απόλαυση που θα αποκομίσεις από το δύσκολο ταξίδι στην ήπειρο του φροϋδικού έργου.

Πάυλος Χατζητάσκος

Ψυχίατρος - Ψυχαναλυτής, Πρόεδρος μέλος της ΕΕΨΨ
Διδάκτωρ Ιατρικής ΕΚΠΑ

Αθηνά Αλεξανδρή Ψυχανάλυση Η ενοχή Μελέτημα

Εκδόσεις Βήτα, Αθήνα 2013

Τα τελευταία δυο χρόνια, μετά από μακρά εκδοτική σιωπή, η Αθηνά Αλεξανδρή εξέδωσε τέσσερα ψυχαναλυτικά βιβλία. Το καθένα από αυτά καταγίνεται με ένα θεμελιώδες κλινικό, θεραπευτικό ή μεταψυχολογικό ζήτημα: Το Ασυνείδητο, Η Εποπτεία, Η Παρουσία, Η Ενοχή – όλα με τον γενικό τίτλο: Ψυχανάλυση.

Η ίδια η παρουσία της Αθηνάς Αλεξανδρή – η οποία διατέλεσε Διδάσκουσα Αναλύτρια και Πρόεδρος της Ελληνικής Εταιρείας Ψυχαναλυτικής Ψυχοθεραπείας – στα ελληνικά ψυχαναλυτικά πράγματα έχει συνδεθεί με δυο μείζονες περιοχές δραστηριότητας: την ίδρυση ψυχαναλυτικών θεσμών – υπήρξε ιδρυτικό μέλος της Ελληνικής Εταιρείας Ψυχαναλυτικής Ψυχοθεραπείας και αργότερα της Ελληνικής Ψυχαναλυτικής Εταιρείας – και την εισαγωγή της κλινικής του «δύσκολου» ασθενούς στην αυτόχθονα ψυχαναλυτική πρακτική, μέσω της θεραπευτικής, εποπτικής και διδακτικής της εργασίας. Το τελευταίο αυτό, σε μια εποχή όπου το εν λόγω είδος ασθενών, που έμελλε να κυριαρχήσει στο κλινικό τοπίο, αποτελούσε terra incognita και όπου η κλινική ψυχαναλυτική πρακτική στην Ελλάδα έκανε τα πρώτα της οργανωμένα βήματα.

Στις γραμμές που ακολουθούν θα επιχειρήσω να παρουσιάσω το ολιγοσέλιδο κείμενο *Η Ενοχή*, που, κατά τη γνώμη μου, συναιρεί στις 21 σελίδες του σημαντικές όψεις όχι μόνο της έννοιας την οποία εξετάζει, αλλά και του ιδιαίτερου τρόπου σκέψης και προσέγγισης της κλινικής και της μεταψυχολογίας που διαθέτει η συγγραφέας.

Το κείμενο, *μελέτημα* κατά τον χαρακτηρισμό που του δίνει η Αθηνά Αλεξανδρή, χωρίζεται σε τρία κεφάλαια. Το πρώτο, η *Εισαγωγή*, επιχειρεί να αποδώσει συνοπτικά, και με λιτές αναφορές στον Φρόυντ και την Klein τη σημασία της ενοχής ως φαινομένου καθώς και τη σύνδεσή της με τη φαντασιωσική ζωή, τις ερωτικές επιθυμίες και την επιθετικότητα. Επίσης την πανταχού παρουσία της πίσω από ψυχικές κινήσεις και καταστάσεις όπως η απώθηση, η εσωτερική καταδίωξη, η μετουσίωση, η αυτοκαταστροφικότητα, η δημιουργικότητα. Μέσω επίσης των αναφορών στις απόψεις της Klein, αλλά και στον μυθικό μητροκτόνο Ορέστη και τον ποιητή Καβάφη διαφαίνεται ο ρόλος του -πρωταρχικού;- αντικειμένου στο ζήτημα της ενοχής, των εκφάνσεων και των συνεπειών της.

Το δεύτερο κεφάλαιο, *Περιπτώσεις και Μαρτυρίες*, αναφέρεται κατά κύριο λόγο σε δυο κλινικές περιπτώσεις. Το κοινό χαρακτηριστικό τους είναι, κατά τη συγγραφέα, η αποπλανητικότητα, καθώς και ένα είδος επιβολής από μέρους τους στο πλαίσιο: «μια *άτυπη* ψυχαναλυτική θεραπευτική σχέση -συναντήσεις *au besoin*, μικρές ή μεγάλες διακοπές, χωρίς όμως να διακόψουν ή να επιθυμούν το τέλος της σχέσης μας» (σελ. 7). Όσο για την ίδια την ενοχή των ασθενών, αξίζει να σημειώσει κανείς τα εξής: Πρώτο, η ενοχή, η ανάγκη τιμωρίας και τα συνδεδεμένα με αυτές φαινόμενα φαίνεται να αφορούν εν τέλει το ίδιο το δικαίωμα στη ζωή (σελ. 3). Δεύτερο, η συγγραφέας «*άργησε*[ε] πολύ να να δ[ει], να αισθανθ[εί] και να αντιληφθ[εί] την ενοχή παρόλο που την υποψιαζό[ταν]» (σελ. 19).

Το τρίτο κεφάλαιο, *Συζήτηση και Συμπεράσματα*, εστιάζεται, ανάμεσα σε άλλα ζητήματα, σε εκείνο της αμυντικής χρήσης της ενοχής καθώς και στις όψεις της μεταβίβασης και της αντιμεταβίβασης στις περιπτώσεις που αναφέρονται στο δεύτερο κεφάλαιο.

Ασφαλώς οι άτυπες αναλύσεις φέρνουν στο μυαλό τους δύσκολους ασθενείς. Για κάποιους δύσκολους ασθενείς, γράφει ο Giocacchini, χρειάζεται να επινοήσει από την αρχή ο αναλυτής το πλαίσιο. Επ' αυτού η συγγραφέας είναι σαφής: «...η μακρά μου εμπειρία με μεθοριακούς, ψυχωτικούς, σχιζοφρενείς, ψυχοπαθητικούς, μανιοκαταθλιπτικούς, με έδίδαξε ότι η εφαρμογή *άτυπης* ψυχαναλυτικής θεραπευτικής σχέσης και *άτυπης* ψυχαναλυτικής τεχνικής είναι συχνά οι ενδεδειγμένες για την αντιμετώπιση των πιο πάνω κατηγοριών ασθενών» (σελ. 11). Ωστόσο, τι σημαίνει το ατέρμονο της θεραπευτικής σχέσης; Όπως αναφέραμε, η Αθηνά Αλεξανδρή θεωρεί την ενοχή των ασθενών της και ως αντίσταση, ως άληθοι για μια αρνητική στάση απέναντι στη ζωή, για μια στάση αδράνειας (σελ.

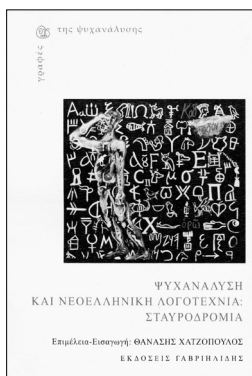
18), χαρακτηριστική επίσης των δύσκολων ασθενών. Είναι εξάλλου δεδομένος ο τρόπος με τον οποίο σχετίζονται εσωτερικά οι εν λόγω ασθενείς με το πρωταρχικό τους αντικείμενο, συγχρόμενοι εν μέρει με αυτό, και διατηρώντας το τελικά άφθαρτο. Διερωτάται κανείς αν αυτή η ενοχή, «η μεγάλη κυρία, η ατελεύτητη» (σελ. 11) είναι η σκιά του πρωταρχικού αντικειμένου. Τότε το *object need* ή και *object addiction* (σελ. 19) που ενδέχεται να οδηγήσει το θεραπευτικό ζευγάρι στο σχήμα «δεν θα χωρίσουμε ποτέ» (σελ. 19) μπορεί να είναι προϊόν προβλητικής ταύτισης, αν και η συγγραφέας δεν παραλείπει να τονίσει το ενδεχόμενο μιας ισόποσης συμμετοχής του αναλυτή σε μια τέτοια συμπαιγνία. Η συγγραφέας αναφέρει με τη χαρακτηριστική της ευθύτητα ότι καθυστέρησε να αναγνωρίσει την ενοχή των ασθενών επειδή αυτό θα την έκανε να σκεφτεί τη δική της ενοχή. Θα μπορούσε επίσης, πάντως, να υποθέσει κανείς ότι η καθυστέρηση στην αναγνώριση της ενοχής (δηλαδή το να κουβαλάει μέσα του την ενοχή ο αναλυτής αντί να την αντιλαμβάνεται) μπορεί να είναι αποτέλεσμα της ανάγκης του ασθενούς για τη συντήρηση στο διπνεκές μιας σχέσης με την ατέρμονη ενοχή -με το αντικείμενό του. Για τους δύσκολους ασθενείς, ο αναλυτής είναι το αντικείμενο, έλεγε ο Winnicott.

Το σύντομο αλλά ιδιότυπα συμπυκνωμένο κείμενο της Αθηνάς Αλεξανδρή είναι γραμμένο σε μια γλώσσα που επιτυγχάνει να ακολουθηθεί πιστά το νήμα των συνειρμών της συγγραφέως. Και μέσα από τη γλώσσα και το ύφος αυτό, συνάγεται η έμφαση στην αντιμεταβίβαση υπό την ευρεία της έννοια, που κατ' εμέ διέπει το κείμενο, άληποτε ευθέως και άληποτε υπόρητα. Η εξέταση της αντιμεταβίβασης είναι εξάλλου το αδιάψευστο τεκμήριο του ότι ο ψυχαναλυτής αποδέχεται και περιέχει τα ενδεχόμενα που ενέχει η θεραπευτική συνάντηση με τον ασθενή, της ενοχής συμπεριλαμβανομένης.

Γρηγόρης Μανιαδάκης

Ψυχίατρος, Ψυχαναλυτής
Τακτικό Μέλος της ΕΕΨΨ

Συν-υπεύθυνος έκδοσης του περιοδικού
International Forum of Psychoanalysis

Ψυχανάλυση Και Νεοελληνική Λογοτεχνία: Σταυροδρόμια

Επιμέλεια-Εισαγωγή
Θανάσης Χατζόπουλος

Εκδόσεις Γαβριηλίδης,
Αθήνα 2013, σ. 262

Το βιβλίο ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ ΚΑΙ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ: ΣΤΑΥΡΟΔΡΟΜΙΑ κυκλοφόρησε το 2013 σε εισαγωγή και επιμέλεια του ποιητή, παιδοψυχίατρου και ψυχαναλυτή Θανάση Χατζόπουλου στη σειρά «Γραφές της Ψυχανάλυσης» των εκδόσεων Γαβριηλίδη, την οποία επιμελείται ο ίδιος, δίνοντας «τον πρώτο λόγο στην εκ-τροπή του ασυνειδήτου σε γραφή». Στο εισαγωγικό κείμενο ο επιμελητής της έκδοσης τονίζει την ανάγκη οι συναντήσεις της ψυχανάλυσης με τη λογοτεχνία, αυτά τα σταυροδρόμια, να ανακαίνισουν -δια του λόγου- τα ερωτήματα που διατρέχουν και τις δύο, χωρίς να δημιουργήσουν την πεποίθηση ότι μπορεί η μία ή η άλλη να είναι ο τόπος των καταληκτικών απαντήσεων. Στη συνάντηση του αναγνώστη ως αναλυτή με το κείμενο, προτείνεται ότι η ψυχαναλυτική λειτουργία μοιράζεται έτσι ώστε αναλυτής και αναλυόμενος να είναι δυναμικά εξίσου παρόντες, μέσω και επί του κειμένου.

Στο συλλογικό αυτό έργο επιχειρείται μια αποτύπωση των σημείων συνάντησης της ελληνικής λογοτεχνίας των τελευταίων δύο αιώνων περίπου με τις ψυχαναλυτικές θεωρήσεις. Οι συγγραφείς προέρχονται κυρίως από το χώρο της ψυχανάλυσης -χωρίς περιορισμούς σχολής- και λιγότερο ή και με αλληλοεπικάλυψη από το χώρο της φιλολογίας, της φιλοσοφίας και της λογοτεχνίας. Η δομή του συλ-

λογικού αυτού τόμου έχει ακολουθήσει αλφαβητική ταξινόμηση των κειμένων με βάση το όνομα των συγγραφέων που συνυπέγραψαν το έργο. Η επιλογή του λογοτέχνη με τον οποίο ασχολήθηκε ο κάθε συγγραφέας φαίνεται ότι αποτέλεσε προσωπική του επιλογή. Για κάποιους από τους λογοτέχνες αυτούς, όπως ο Γεώργιος Βιζυηνός, ο Κωνσταντίνος Καβάφης και ο Ανδρέας Εμπειρικός υπάρχει διπλή αντιπροσώπευσή τους. Τα υπόλοιπα κείμενα ασχολούνται με το έργο των: Γιώργου Σεφέρη, Γιώργου Χειμωνά και Διονυσίου Σολωμού, ενώ ένα ασχολείται με το έργο του γεννημένου το 1941 λογοτέχνη και δοκιμιογράφου *Γιάννη Κιουρτσάκη*. Από αυτή την πρώτη αποτίμηση φαίνεται λοιπόν η επανερχόμενη προτίμηση της ψυχαναλυτικής λογοτεχνικής κριτικής σε συγκεκριμένους συγγραφείς (Βιζυηνός, Καβάφης, Σεφέρης) για τους οποίους υφίσταται ήδη σημαντικό έργο στον τομέα αυτό, ενώ σημαντική θέση κατέχουν επίσης ο πρώτος Έλληνας ψυχαναλυτής Ανδρέας Εμπειρικός και ο νευρολόγος-ψυχίατρος και νευροψυχολόγος Γιώργος Χειμωνάς, οι οποίοι φαίνεται να συνδέονται με τη λογοτεχνία και την ψυχαναλυτική σκέψη μέσω πολυπληθών και αμφίδρομων διαδρομών.

Στο πρώτο κεφάλαιο η Κωνσταντίνος Αθανασιάδου προσεγγίζει το κείμενο του Βιζυηνού (1849-1896) *Ο Μοσκόβ-Σελήμ* με βάση τα σημεία φανταστικής ταύτισης μεταξύ ήρωα και λογοτέχνη, καθώς φαίνεται και οι δύο αναζητούν σε όλη τους τη ζωή να επιστρέψουν σε έναν τόπο μητρικό. Ο Μοσκόβ-Σελήμ θα ζήσει τα πρώτα δώδεκα χρόνια της ζωής του ως κορίτσι στο χαρέμι της μάνας του. Ο πατέρας του τον αγνοεί ακόμη και όταν βγαίνει από το χαρέμι και ντύνεται αγόρι και πολεμάει με ηρωισμό. Έτσι ο Σελήμ ελπίζει να επιστρέψει και πάλι σε έναν τόπο αιχμαλωσίας, ρωσική αυτή τη φορά (εξ ου και το Μοσκόβ), επαναλαμβάνοντας μετωνυμικά την απόληση μιας μητρικής αγκαλιάς, αηλιά και της βίας που υπέστη στο σώμα/φύλο και την ψυχή, ως αιχμάλωτός της.

Στο δεύτερο κεφάλαιο ο Αθανάσιος Αλεξανδρίδης προσεγγίζει το έργο του Ανδρέα Εμπειρικού (1901-1975) μέσα από ψυχαναλυτικά και γλωσσολογικά πρότυπα, υποστηρίζοντας πως ο Εμπειρικός προσέρχεται στα ελληνικά γράμματα προσπαθώντας να δηλώσει μαζί δύο πράγματα: την ψυχανάλυση και τον υπερρεαλισμό. Η ποιητική γραφή του σε σχέση με το ψυχαναλυτικό μοντέλο προτείνεται ότι ακολουθεί μια διαδρομή όπου α) η *Υψικάμινος* είναι ο λόγος του ασυνειδήτου, β) η *Ενδοχώρα* είναι ο λόγος του προσυνειδήτου, ο χώρος του συγκεκριμένου του ασυνειδήτου με το συνειδητό, και γ) *Αι γενεαί πάσαι*, ο λόγος του συνειδήτου που μετασχηματίζει συνειδητά τη φαντασία. Στο πεζογράφημα *Μέγας Ανατολικός* κυριαρχεί η διεργασία της συνειδητά ελεγχόμενης ονειροπόλησης. Σε αυτή την προσέγγιση

του έργου του υποστηρίζεται επιπλέον η προσήλωση του Εμπειρικού, στο εννοιολογικό πλαίσιο της πρώτης τοπικής και η ισχυρή αντίστασή του στην εισαγωγή της ενόρμησης του θανάτου.

Στο τρίτο κεφάλαιο ο Κωνσταντίνος Αρβανιτάκης προσεγγίζει το ποιητικό έργο του Διονυσίου Σολωμού (1798-1857), αλλά και την σιωπή και αποσπασματικότητα του έργου του καθώς αυτός έρχεται αντιμέτωπος με την πρωταρχική μητρική απουσία. Ο Σολωμός ήταν νόθος τέκνο του Κόντε Νικολό και της δεκαεξάχρονης υπηρέτριας Αγγελικής, που τελικά παντρεύτηκε τον ετοιμοθάνατο πατέρα του, όταν ο ποιητής ήταν εννέα ετών. Η μητέρα του μοιάζει να υπήρξε για αυτόν ένα απόν και δικτυικό αντικείμενο, και όλη η ζωή και η τέχνη του αφιερώθηκαν στο να συγκληλυθούν αυτό το τραύμα, τοποθετώντας στη θέση του απόντος αντικείμενου το εξιδανικευμένο/ιδεώδες αντικείμενο (το ρομαντικό ιδεώδες). Όταν το ιδεώδες κατέρρευσε, ο Σολωμός είδε ένα κενό, μια απουσία. Ο ποιητής κατέρχεται τότε στο «έβγα του ερέβους», σε έναν χώρο ορφικό, όπου κατακτά την Ευριδίκη, αθέατη, σαν μια καθημμένη παρουσία που δεν αποκρύπτει την απουσία της (Blanchot).

Στο επόμενο κεφάλαιο, ο Κώστας Γεμενετζής προσεγγίζει συνοδικά το ποιητικό έργο του Σεφέρη (1900-1971) και τη σχέση του με τη Νέκυια, την κατάβαση ενός ανθρώπου στον Άδη, για να πάρει συμβουλή. Παράλληλα επιχειρείται μια περιγραφή της ψυχανάλυσης υπό το πρίσμα της Νέκυιας. Στο πέμπτο κεφάλαιο ο θανάσιος Γεωργιάς αποτιμά μια συνομιλία ανάμεσα στη φαινομενολογική-υπαρξιακή οπτική του Daseinanalysis και την τριλογία του Γιάννη Κιουρτσάκη, *Το ίδιο και το Άλλο*.

Στο έκτο κεφάλαιο, η Βιβή Θεοδοσιάτου επιχειρεί μια ανάγνωση του συνοδικού λογοτεχνικού έργου του Γιώργου Χειμωνά (1938-2000) με βασικό άξονα την ανάληψη του επιθυμούντος αντικείμενου και τις αποτυχημένες απόπειρες προσέγγισης με τον Άλλο ή/και με το πέραν του ανθρώπου, έως την ανάδυση μιας ισχυρά αμφιθυμικής σχέσης με μια αρχαϊκή γονεϊκή φιγούρα, σε αποκλειστικά δυϊκό σχήμα (*Τα ταξίδια μου*).

Ακολουθεί η προσέγγιση της καβαφικής *Ιθάκης*, από το Γιάννη Κόντο, ως μια λύση απέναντι στη σχέση με μια συμβιωτική/καταβροχθιστική μητέρα και το ταξίδι σαν μια εξιδανικευμένη επιλογή αποφυγής του ασφυκτικού εναγκαλισμού από το πρωταρχικό αντικείμενο. Η *Ιθάκη* προτείνει το ταξίδι σαν μια περιπέτεια χωρίς αντικείμενο, ενώ στοιχεία από τη βιογραφία του Καβάφη θέτουν το ερώτημα της σχέσης της ποιητής του με πρώιμα άγχη, καθώς η μητέρα του είχε μια υπερπροστατευτική σχέση με το μικρότερό της γιο, ο οποίος αντικατέστησε ψυχικά την πεθαμένη κόρη της, Ελένη.

Στο όγδοο κεφάλαιο ο Σωτήρης Μανωλόπουλος μετρά μαζί με τον Παπαδιαμάντη (1851-1911) το πλήθος των υποκειμενικών εμπειριών στο διήγημα *Οι ναυαγώσασται*, καθώς η τέχνη του λόγου μας δίνει τις λέξεις για να περιουληξούμε τα στοιχεία της επανάληψης και να νοηματοδοτήσουμε τις ανεπεξέργαστες εμπειρίες. Στο επόμενο κεφάλαιο ο Νίκος Παπαχριστόπουλος επανασκάμπει στον Βιζυινό, για να αναδείξει τη λειτουργία της Φύσης και της παντοδυναμίας της ως εκφορά μιας απονεκρωμένης σεξουαλικής ενόρμησης, στο διήγημα *Αι συνέπειαι της παλαιάς ιστορίας*.

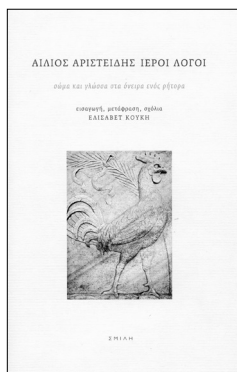
Στο δέκατο κεφάλαιο ο Νίκος Σιδέρης προτείνει μια ενδιαφέρουσα προσέγγιση του ποιητικού έργου του Σολωμού μέσα από την ιστορική και ποιητική πραγματικότητα των καιρών και την ψυχική πραγματικότητα του ποιητή. Στο *Λάμπρο* αναγνωρίζει πως συμβαίνει μια φαντασιακή πατροκτονία, ενώ ο συμβολικός γενάρχης ενσαρκώνεται ήδη στον ίδιο τον ποιητή-δημιουργό, που θεμελιώνει μια λογοτεχνία. Τέλος οι Θανάσιος και Ελένη Τζαβάρια προσεγγίζουν το πεζογράφημα *Ζεμφύρα ή το Μυστικόν της Πασιφάης*, όπου ο Εμπειρικός ενσωματώνει τρεις ρόλους: του συγγραφέα, του αφηγητή της περίπτωσης και του ψυχαναλυτή.

Στα σταυροδρόμια της ψυχαναλυτικής σκέψης με τη νεοελληνική λογοτεχνία μοιάζει να μπορούν να αναδυθούν τόσο ενδιαφέρουσες απαντήσεις, όσο και ερωτήματα που γεννούν την επιθυμία για περαιτέρω αναζητήσεις. Το βιβλίο κινητοποιεί τον ενδιαφέρον του αναγνώστη, ενώ μια συνέχεια της προσπάθειας θα μπορούσε να αποτελέσει η συνάντηση της ψυχαναλυτικής σκέψης με την ελληνική ποίηση και πεζογραφία των τελευταίων δεκαετιών.

Αρετή Σπυροπούλου

Ψυχίατρος,

*Α' Ψυχιατρική Κλινική Πανεπιστημίου Αθηνών
Έχει ολοκληρώσει την εκπαίδευση της ΕΕΨΨ.*

Αίλιος Αριστείδης

Ιεροί Λόγοι

Σώμα και γλώσσα στα όνειρα ενός ρήτορα

Εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια: Ελισάβετ Κούκη

Εκδόσεις Σμίλη, Αθήνα 2012

Η καταγραφή των ονείρων ήταν ήδη γνωστή στους Ασσυριοβαβυλωνίους. Οι Αιγύπτιοι ήταν μεταξύ των πρώτων πολιτισμών που προσπάθησαν να τα ερμηνεύσουν. Η καταγραφή τους μπορεί να εντοπιστεί μέχρι και το 2.000 π.Χ. σε πάπυρους με ειδικά σύμβολα. Στον ελληνικό χώρο το πρώτο γνωστό βιβλίο για τα όνειρα γράφτηκε από τον Αντίφωνα τον 5^ο αιώνα π.Χ. Τις σκέψεις τους για τα όνειρα μας έχουν δώσει ο Ιπποκράτης (469-399 π.Χ.), ο Αριστοτέλης (384-322 π.Χ.), ο Γαλιέων (2^{ος} αι. μ.Χ.), ο Αρτεμίδωρος (2^{ος} αι. μ.Χ.).

Η Ελισάβετ Κούκη, αρχαιολόγος και ψυχαναλύτρια, σε μια φροντισμένη έκδοση του σπάνιου ως προς το περιεχόμενο και το ύφος κειμένου, έχει κάνει τη μετάφραση, την εισαγωγή και τα σχόλια, εμπλουτισμένα με μια ιδιαίτερος εκτενή και εμπειρισταωμένη βιβλιογραφία. Ο Αίλιος Αριστείδης ο οποίος κατέγραφε τα όνειρά του επί 25 έτη σε μορφή ημερολογίου, συγγράφει το 170-171 μ.Χ. τους έξι Ιερούς Λόγους. Κύριο περιεχόμενο τους είναι εκατόν τριάντα όνειρα τα οποία συμπληρώνονται από τις αφηγήσεις και τις περιγραφές των ταξιδιών του, τις συνθήκες κάτω από τις οποίες έλαβαν χώρα αυτά, τις ασθένειες του και τις διαγνώσεις τους καθώς και τις θεραπείες, που ο Σωτήρ Ασκληπιός του πρότεινε, ακόμη και τις ερμηνείες που ο ίδιος ο Αριστείδης έδινε στα όνειρά του. Πρόκειται δηλ. για μια όνειρο-νοσο-αυτό-βιογραφία. Ο Αριστείδης (117-180 μ.Χ. περίπου) ήταν έξοχος ρήτορας και άψογος χειριστής της αττικής γλώσσας και με βαθιά γνώση της αρχαιοελληνικής γραμματείας. Το έργο του περιλαμβάνονταν στην παιδεία των πρωτοχριστιανικών και βυζαντινών χρόνων.

Τρεις τόποι, ο πραγματικός τόπος του σώματος (η ευεξία και οι παθήσεις του), ο τόπος του ονείρου (ως φανταστική αναπαράσταση και ως πρόγνωση) και ο τόπος της πνευματικής δημιουργίας (ως έμπνευση και ως εκφορά του ρητορικού λόγου) εναλλάσσονται, λειτουργώντας σε συνεχή και αμοιβαία εξάρτηση: ασθένεια/ρητορική αδράνεια, όνειρο, επιστροφή στη ρητορική/ανάρρωση. Πρόσωπο πολυσυζητημένο λόγω του θορυβώδους και οιστριονικού χαρακτήρα του, κατ' εξακολούθησιν άρρωστος, εντυπωσιάζει με την επαναλαμβανόμενη κυκλικότητα αυτού του τριμερούς μοτίβου που διατρέχει τους Ιερούς Λόγους. Δηλαδή, σώμα και γλώσσα στα όνειρα ενός ρήτορα όπως δηλώνει και ο τίτλος του βιβλίου του.

Ο λόγος που οδήγησε τον Αριστείδη να στραφεί στα όνειρα ήταν η απογοήτευσή του από την κοσμική ιατρική καθώς την εποχή εκείνη υπέφερε από αλληπάλληλες κρίσεις άσθματος. Μια νύχτα του χειμώνα του 144 μ.Χ. φέρνει στον ύπνο του τον Ασκληπιό ο οποίος δεν τον αποθεραπεύει άμεσα αλλά του ζητά να περπατήσει ξυπόλυτος, να καταγράψει τα όνειρα του και να μην εγκαταλείψει τη ρητορική. Έκτοτε ένας άρρηκτος δεσμός, ανάμεσα στο μέλημα της ίασης, τη διαδικασία της γραφής, τη ρητορική του ταυτότητα, στις ασθένειες και στα όνειρά του, εγκαθίσταται. Η Ελισάβετ Κούκη χαρακτηρίζει τον Ασκληπιό θεραπευτικό αντικείμενο μεταβίβασης. Προσθέτει πως και το ίδιο το όνειρο δρα ως θεραπευτικό αντικείμενο αφού η ίαση τελείται στο χωροχρόνο του. Είναι εντυπωσιακή η σύγχυση που επικρατεί στην προφορική αφήγηση του ονείρου, όπου αναρωτιέται κανείς τι είναι όνειρο και τι εγρήγορση, παρακολουθούμε πως και από ποιόν αρθρώνεται κάθε φορά η διάγνωση ή κάποια συνταγή -είναι μέσα στο ίδιο το όνειρο, ή είναι ερμηνεία του Αριστείδη στην αφύπνιση- και, σπανίως, αν ή τι αποτέλεσμα έχει η εφαρμογή της, τι διαμορφώνει τη χαρτογραφία των συμπτωμάτων στο σώμα του και, αμυδρά, πως παρεμβαίνει η διάθεση του, πως εμπλέκονται στο ονειρικό υλικό τα εξωτερικά ιστορικά γεγονότα. Τα σωματικά όνειρα, τα οποία χαρακτηρίζονται από την αισθητηριακή αντίληψη της πάθησης ως συνειδητό ημερήσιο κατάλοιπο, μοιάζουν, τρωμένων των αναλογιών, με τα τραυματικά όνειρα, όπως παρατηρεί η Ελισάβετ Κούκη.

Ο Αίλιος Αριστείδης καθιστά τα όνειρα αντικείμενο της ρητορικής του τέχνης και συζητά γι' αυτά με τους φίλους του στο ιερό του Ασκληπιού στην Πέργαμο. Διατηρούν λοιπόν τον δημόσιο χαρακτήρα τους, ξετυλίγονται στη θέα όλου του κόσμου, λειτουργώντας έτσι και ως κοινωνικός δεσμός.

Βιολέττα Κωνσταντινίδου
Ψυχολόγος, Ψυχαναλύτρια
Πρόσεδρο Μέλος της ΕΕΨΨ